

Berta Péter

Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok

Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság:
az „új” anyagikultúra-kutatásról

Az alábbi tanulmány¹ a társadalomtudományi vizsgálódások egy olyan, az elmúlt két-három évtizedben kibontakozó, intenzív társadalomelméleti érdeklődéssel jellemezhető szemléletmódjáról kíván vázlatos áttekintést adni, amely a modern vagy „új” anyagikultúra-kutatás² (*new material culture studies*) néven vált ismertté. A tanulmány első része – főként Miller (1994) és Buchli (2002a) kutatástörténeti áttekintéseire támaszkodva – az anyagi kultúra iránti társadalomtudományi érdeklődés fontosabb szakaszait mutatja be (elsősorban az angol nyelvterületen zajló kutatásokra, illetve az elmúlt másfél évszázadra fókuszálva). A második rész néhány olyan sajátosságra hívja fel a figyelmet, amelyek a problémaérzékenység, az elméleti és a módszertani orientáció tekintetében egyaránt heterogén „új” anyagikultúra-kutatás szemléletmódját alkalmazó írásokra – vagy legalábbis azok jelentős részére – jellemzőek. A harmadik rész olyan kérdésfelvetéseket ismertet (a teljesség igénye nélkül), amelyek iránt e szemléletmód képviselői intenzív érdeklődést mutatnak, míg a negyedik szerkezeti egység a *Replika* e számában olvasható írások egymás mellé helyezésének apropóját: a modern anyagikultúra-kutatásban egyre népszerűbbé váló „életrajzi módszert” és annak előnyeit mutatja be röviden.

1 A tanulmány alapjául szolgáló londoni könyvtári kutatást a MÖB Magyar Állami Eötvös Ösztöndíja és Michael Stewart szakmai támogatása tette lehetővé. A támogatást ezúton is köszönöm. Köszönettel tartozom Huszár Ákosnak, Pellandini-Simányi Lénának és Szalai Andreának a tanulmány korábbi változataihoz fűzött észrevételeikért.

2 Habár az 'anyagi kultúra' fogalmához számos különböző értelmezés társul, mégis elengedhetetlen, hogy e tanulmány legalább egy vázlatos „munkadefinícióval” szolgáljon annak mibenlétét illetően. Woodward és Attfield meghatározásai hasznos kiindulópontot jelenthetnek számunkra. Woodward (2007: 14) amellett érvel, hogy az anyagi kultúra részének kell tekintenünk „minden olyan anyagi formát öltő tárgyat (amilyen például a cipő, a csésze, a toll), valamint az ilyen tárgyak hálózatait (amilyen például a ház, a személyautó, a bevásárlóközpont), amelyeket az emberek észlelnek, megérintenek, használnak”, amíg Attfield (2000: 3) szerint a hétköznapi élet anyagi kultúrája magában foglalja „a fizikai tárgyat annak valamennyi anyagi aspektusával együtt, valamint a tervezés, az előállítás, a terjesztés, a fogyasztás, a használat, a használatból való kivonás, az újrahasznosítás stb. folyamatait”.

Annak ellenére, hogy a szakirodalom a tárgyak kategóriáját a „dolgok” részhalmazának tekinti, az egyszerűség kedvéért ebben az írásban a dolgok és a tárgyak kifejezéseket szinonimákként kezeltem, ugyanúgy, ahogyan az anyagi kultúra és a tárgyi kultúra, illetve a modern és az „új” anyagikultúra-kutatás terminusokat is.

1. A tárgyak „színre lépése”, marginalizálódása és rehabilitálása a társadalomtudományokban

1.1 Evolucionizmus, gyarmatosítás, múzeum: a tárgy mint kulturális bróker

Miller (1994) és Buchli (2002a) amellett érvelnek, hogy a tárgyak iránti szisztematikus társadalomtudományi érdeklődés a 19. század második felében válik szembevetővé, elsősorban a felvilágosodás intellektuális „hagyatékának” (az egyetemesség eszméje és lehetősége iránti érdeklődésnek), a kialakulófélben lévő antropológia evolucionista társadalom- és kultúra-felfogásának, valamint a gyarmatosításnak köszönhetően. Az evolucionizmus a társadalmi formációk és kultúrák közötti különbségeket egy hierarchikus modell keretei között értelmezte, azt feltételezve, hogy valamennyi társadalom és kultúra a fejlődés ugyanazon szakaszain megy keresztül. A „kezdetlegeset” a „modernnel” összekötő egyenes vonalú fejlődés gondolata, amely a gyarmatosítók dominanciájának legitimálására és naturalizálására is szolgált, azt eredményezte, hogy az eltérő társadalmi berendezkedésű és technikai fejlettségű társadalmakhoz és kultúrákhoz különböző értékek társultak. Az evolucionizmus víziója szerint a társadalmi és technikai fejlődés csúcát az európai viktoriánus társadalom képviselte (mint a legmodernebb és leghaladóbb szellemiségű társadalmi formáció), amíg más nem európai társadalmak a hierarchia alsó régiójában helyezkedtek el, annak legalján pedig a különböző zsákmányoló társadalmak kaptak helyet (vö. Buchli 2002a: 3). Amint arra Buchli felhívja a figyelmet (2002a: 4), az anyagi kultúrát ebben a kontextusban az összehasonlított társadalmak „fejlettségi szintjének” nyilvánvaló jeleként, illetve bizonyítékként értelmezték, vagyis úgy gondolták, hogy „a társadalmi fejlődés ugyanúgy »kiolvasható« egy bizonyos embercsoport vagy nemzet anyagi kultúrájából, ahogyan egy kövületből is kiolvashatóak olyan információk, amelyek hozzájárulhatnak a földi élet evolúciós szakaszainak meghatározásához. (...) A tárgyakat így közvetlenül összekapcsolták a haladás gondolatával – történelmi, technikai és társadalmi értelemben egyaránt –, röviden szólva, ahogyan azt a tizenkilencedik században értelmezték, az anyagi kultúra volt (...) az egyetemes haladás és a modernség legfontosabb jelölője”.

A kultúrák közti találkozások számát megsokszorozó gyarmatosítás következtében a távoli, „idegen” kultúrák tárgyai addig nem látott mennyiségben és gyorsasággal jutottak el Nyugatra, és – hasonlóan az arisztokrácia tulajdonát képező furcsaságok termeiben (*cabinets of curiosities*) egykor felhalmozott különlegességekhez – főként a nyilvános múzeumokban kaptak helyet. Az érdeklődő nyugati szemlélő és az „idegen” kultúrák tagjai közötti érintkezés legerjedtebb módját „a másik” reprezentációinak tekintett, megvásárolt, elcserélt vagy erőszakkal kisajátított tárgyak megtekintése és értelmezése jelentette. E tárgyak legfontosabb funkciójának éppen ezért azt tekintették, hogy „megjelenítsék előállítóikat. A fényképezés tömeges elterjedése előtt az utazók, felfedezők és misszionáriusok számára a tárgy volt a fellekeresett egzotikus helyek és emberek reprezentálásának elsődleges eszköze. Kezdetben az antropológiát főként a szalonokban művelték, ahol a tárgyak megfelelő szimbólumai voltak azoknak az embereknek, akiknek a jelenlétét nem tekintették sem szükségesnek, sem pedig kívánatosnak” (Miller 1994: 13). Az „idegen” reprezentációinak minősülő tárgyak társadalomtudományi jelentősége és vonzereje ebben az időszakban tehát abból a képességükből fakadt, hogy kulturális brókerként vagy tolmácsokként csillapították az érdeklődő nyugatiak kíváncsiságát: megjelenítették, materializálták, „magyarázták” és igazolták „a másik” kul-

túrájához társított értékeket (vagy azok részleges hiányát), illetve sztereotípiákat. A legtöbb nyugati kutató és laikus számára az „idegen” kultúrákkal kialakított viszony a szimbolikus és politikai határokat átlépő, utazó tárgyak által közvetített (mediált), vagyis a tárgyhasználat médiuma segítségével megkonstruált viszony volt.

1.2 Szociálanropológia és résztvevő megfigyelés: a tárgyak marginalizálódása

Az 1920-as és 30-as évektől a tárgyak iránti társadalomtudományi érdeklődés jelentős hanyatlásnak indul (vö. Miller 1987: 3; Olsen 2003: 87), a tárgyak „népszerűsége” csupán a múzeumok falai között és a régészet esetében maradt változatlan. Buchli (2002a: 7) értelmezése szerint ez a tendencia – legalábbis az angol nyelvterületen – a brit szociálanropológia megjelenésével és térhódításával magyarázható, közelebbről a társadalomtudományi adatgyűjtés módszereinek átalakulásával (a fényképezés tömeges elterjedésével és a résztvevő megfigyelés megjelenésével), valamint az antropológia problémaérzékenységét érintő hangsúlyeltolódással. A „karosszék-antropológusok” helyét, akik a tárgyakat a láthatatlan és egzotikus „másik” kultúráját megjelenítő szemiophorokként³ hasznosították, jobbra olyan kutatók vették át, akik „a társadalmakat a hosszú ideig tartó résztvevő megfigyelés innovatív technikája segítségével közvetlenül igyekeztek megérteni: az interjú, a diskurzus, a megfigyelés és a társadalmi struktúra rekonstruálása váltak a megértés tökéletesebb, uralkodó eszközeivé” (Buchli 2002a: 7). A dolgozószobáját és szűkebb társadalmi kontextusát maga mögött hagyó, az „idegen” társadalom tagjait személyesen felkereső kutató már nem az importált, múzeumokban kiállított tárgyakat tekintette a legígéretesebb információforrásoknak, éppen ezért azok vesztettek korábbi társadalomtudományi jelentőségükből és vonzerejükből. „A fényképezés és a vizuális információk rögzítésének más módszerei csökkentették a tárgyak jelentőségét. (...) A tárgyak, a muzeológia, a korábbi elméletek perifériálisakká, másodlagosakká, bizonyos értelemben elavultakká váltak, és valószínűtlennek tűnt, hogy hozzá tudnának járulni a modern »haladó« elméletek és perspektívák fejlődéséhez...” (Miller 1994: 14–15). Ezzel párhuzamosan a tudományos érdeklődés fókuszában álló problémák csoportja is átrendeződött: az evolúciós kérdése fokozatosan háttérbe szorult, annak helyét pedig a társadalmi struktúra, a rokonság és a kultúra különböző aspektusainak tanulmányozása vette át. „Az anyagi kultúra mint intellektuális és politikai eszköz marginális jelentőségűvé vált...” (Buchli 2002a: 7).

Miller (1987) a tárgyak társadalomtudományi marginalizálódását három tényezőre vezeti vissza. Egyrészt amellel érvel, hogy mivel a (hétköznapi) tárgyak a 20. század során egyre nagyobb számban és egyre változatosabb módokon vesznek körül bennünket, jelenlétüket hajlamosak vagyunk triviálisnak, „láthatatlannak” és következmények nélkülinek gondolni, ennek köszönhetően pedig úgy tekinteni rájuk, mint amelyek vizsgálata társadalomtudományi szempontból érdektelen és jelentéktelen. Ez az értelmezés azonban elfedi a tárgyak, illetve a tárgyak és a szubjektumok kapcsolatának voltaképpeni természetét. Miller szerint részben a (hétköznapi) tárgyak szubjektumokra gyakorolt hatásának alábecsülése vezet az anyagikultúra-kutatás elutasításához, illetve e kutatási terület tudományos presztízsének csökkenéséhez.

3 A 'szemiophor' kifejezést Buchli (2002a: 6) idézi Pomiantól (1990), aki olyan jelentésteli tárgyak megjelölésére használja azt, amelyek használati értéke döntően abból fakad, hogy megjelenítik az egyébként nem láthatót (a távoli „idegent” stb.).

A tárgytól és tanulmányozásuktól való elfordulás egy további okát Miller abban látja, hogy a társadalomtudományi vizsgálódások általában jóval nagyobb figyelmet szenteltek a termelés különböző aspektusainak, mint a fogyasztásnak. Miközben a társadalmi viszonyok kialakulását a 20. század jelentős részében a termelési viszonyokra igyekeztek visszavezetni, e kutatások elhanyagolták és marginális jelentőségű gyakorlatként tüntették fel a fogyasztást, alábecsülve annak a társadalmi viszonyokra gyakorolt hatását (vö. Miller 1987: 3). Ennek köszönhetően részben „láthatatlanná” tették, alulreprezentálták a javak és a fogyasztók, illetve a termelők és a fogyasztók közötti interakciók egy olyan fontos csoportját, amelyek nyilvánvaló bizonyítékként szolgáltak (volna) az anyagi kultúra jelentőségével kapcsolatban, akárcsak arra vonatkozóan, hogy a kultúra, a gazdaság és a társadalom legtöbb dimenziója lényegében értelmezhetetlen az anyagi aspektusok beható vizsgálata nélkül.

Végül a tárgyak társadalomtudományi „száműzetésének” harmadik oka Miller szerint az a széles körben elterjedt 20. századi attitűd, amely a szubjektumokat körülvevő tárgyak mennyiségének és típusainak látványos gyarapodását fenyegető, destruktív folyamatként értelmezi. A technikai fejlődés és a fogyasztói igények növekedésének következményeit mérlegelő társadalomkritikai elemzések előszeretettel stigmatizálták a tárgyakat: gyakran definiálták azokat az emberi kapcsolatok és a személyesség ellehetetlenülésével, háttérbe szorulásával fenyegető, negatív fétisekként (vö. Miller 1987: 3–4, a tárgy = fétis megfeleltetés típusaival kapcsolatban lásd: uo. 204–206). Máskor a tárgyak haszontalan vagy nyomasztó dolgokként (Woodward 2007: 98) jelentek meg, vagy az elidegenedés, az elszemélytelenedés és az automatizálódás forrásaiként határozták meg őket (Olsen 2004). Ez „...az anyagisággal szembeni kifejezetten negatív attitűd, amely a modern kritikai (és nem annyira kritikai) gondolkodást jellemzi (lásd például a frankfurti iskolát, Heideggert, Poppert, Sartre-ot)...”, jegyzi meg Olsen (2003: 94), oda vezetett, hogy „a gép, a készülékek, a hideg és embertelen technológia a nem autentikus, elidegenedett modern lét megtestesítőjévé vált”.

Olsen (2003: 95) – Bruno Latour (1993) nagy visszhangot kiváltó, tudománytörténeti és -szociológiai munkájára támaszkodva – arra hívja fel a figyelmet, hogy a tárgyak 20. századi társadalomtudományi mellőzöttségének kialakulásában a felvilágosodás korának intellektuális öröksége is szerepet játszott. Hangsúlyosan utal például annak a karteziánus dualizmusnak a „kártékony” hatására, amely a világot a szubjektumok (szellem) és a dolgok (test) egymástól mereven elkülöníthető és elkülönítendő, eltérő természetűként definiált csoportjaira osztotta fel. Ezek a dichotómiák akkor, amikor a társadalomtudományi érdeklődés fókuszába a társadalom és a kultúra kerül, maguk is hozzájárulnak annak a vélekedésnek a kialakulásához és legitimálásához, miszerint a tárgyak tanulmányozása – mivel azok a szubjektumoktól idegenek, „távoliak”, eltérő természetűek – csekély intellektuális tétellel és haszonnal kecsegtető gyakorlat.

Ezt az anyagi kultúrát a szubjektumok világától hangsúlyosan eltávolító szemléletmódot Miller (1994: 417) az anyagi kultúra „dualista vagy redukcionista felfogásaként” definiálja. A kétszattúnak tekintett – szubjektumokra és dolgokra osztott – világ víziója azért félrevezetően redukcionista, mert mindkét kategóriát önálló, elkülönült egésznek tekinti, azt sugallva, mintha a szubjektumok létezhetnének a dolgokkal kialakított interakciók, vagyis a dolgok jelenléte és tevékeny közreműködése nélkül. Olsen – Millerhez hasonlóan – amellett érvel, hogy a tárgyak társadalomtudományi marginalizálódása olyan folyamat, amely során az „imperialista társadalmi és humanista diskurzusok” voltaképpen „elnémították és »másképp tették«” („othered”; Olsen 2003: 100) a tárgyakat, vagyis elidegenítették őket a szubjektu-

moktól, és elleplezték a tárgyhasználó egyének és csoportok életében betöltött valódi jelentőségüket. Másutt ugyanő (Olsen 2003: 87) a társadalomtudományok domináns kultúra- és társadalomkoncepcióját egyszerűen „antimateriálisként” határozza meg.

1.3 A társadalomtudományok anyagi fordulata (*material turn*): a tárgyak újrafelfedezése és rehabilitálása

Az 1960-as évek végétől egyre több kutató – főként antropológusok és régészek – ismerte fel, hogy az anyagikultúra-kutatások tudományos jelentőségének és szerepének újrafogalmazása elodázhatatlan feladat, és egyre többen kezdtek el intenzíven érdeklődni a dolgok anyagi aspektusai, illetve azok szubjektumokra gyakorolt hatásai iránt. Ez a tendencia nem sokkal később olyan tudományterületeken is megjelent, mint a szociológia, a kultúratudomány, a művészettörténet, a történettudomány vagy a fogyasztáskutatás (vö. Buchli 2004). A tárgyak iránti társadalomtudományi érdeklődés látványos megélénkülésére, illetve a tárgyak és a szubjektumok összetett viszonyrendszerét vizsgáló kutatások és publikációk számának feltűnő gyarapodására számos szerző a társadalomtudományok *anyagi fordulataként* (*material turn*; vö. Kitzmann 2005; Edwards 2002: 69), illetve a modern vagy „új” anyagikultúra-kutatás kezdeteként utal (vö. Olsen 2003: 93).⁴ Olsen (2004: 89) ezt a folyamatot az anyagikultúra-kutatás „újrafeltalálásaként”, illetve „a dolgok rehabilitációjaként” definiálja, Woodward (2007: 28) a „társadalomtudományok rematerializálásaként” írja le, Miller (1998a: 4) pedig amellet érvel, hogy manapság az anyagikultúra-kutatás „általános reneszánszának” lehetünk tanúi. „A tudományos kutatás szélcsendjében eltöltött számos évtized után (az anyagikultúra-kutatás – B.P.) újra a figyelem középpontjába került, mint olyan élenjáró kutatási irány, amely felszabadító erővel hat diszciplínák egész sorára a muzeológiától a régészetig” (Miller 1998a: 4).

Az *anyagi fordulat* bekövetkezése arra a felismerésre vezethető vissza, hogy a bennünket körülvevő dolgok nem marginális jelentőségűek – éppen ellenkezőleg: a szubjektumok és a dolgok állandó interakcióinak, kölcsönhatásának és egymásra utaltságának köszönhetően a tárgyak tanulmányozása nélkülözhetetlen velejárója a legtöbb társadalomtudományi kutatásnak. E felismerés figyelmen kívül hagyása könnyen a tárgyak és a velük kialakított interakciók kultúra-, társadalom- és identitásformáló „képességének” elhallgatásához vagy e képesség jelentőségének alábecsüléséhez vezethet, aminek egyenes következménye, hogy a szubjektumok természetének, (kül)világhoz való viszonyának megismerése is csupán korlátozott, részleges lehet. Az anyagi kultúra újrafelfedezésében és rehabilitálásában jelentős szerepet játszottak a strukturalista/posztstrukturalista elméletek (többek között Claude Lévi-Strauss, Roland Barthes, Jean Baudrillard, Michel Foucault és Pierre Bourdieu egyes munkái; vö. Olsen 2006); a szociálkonstruktivizmus, a szemiotika és a kultúratudomány kibontakozása, a fogyasztás iránti tudományos érdeklődés megjelenése és térhódítása, valamint a társadalomtudományok szöveg- és nyelvközpontúságával kapcsolatos kritikai attitűd kialakulása (vö. Woodward 2007: 5; Miller 2002: 237).

4 Megjegyzendő, hogy az „anyagi fordulat” kezdetét – attól függően, hogy mely tudományterület(ek) kerül(nek) figyelmük középpontjába – különböző szerzők más-más időpontokhoz kapcsolják.

2. A modern vagy „új” anyagikultúra-kutatás: Hogyan „konstruálnak” a dolgok szubjektumokat?

Milyen sajátosságok fűzik össze a modern vagy „új” anyagikultúra-kutatáshoz sorolható vizsgálatokat (vagy legalábbis azok egy részét)?

1. A modern anyagikultúra-kutatás öndefiníciójának sarkalatos pontja az a felismerés, hogy a bennünket körülvevő tárgyak és a segítségükkel létrehozott társadalmi viszonyok vizsgálatát tévedés lenne csupán a szélesebb horizontú kutatások járulékos következményének vagy „melléktermékének” tekinteni, mivel az *önmagában is elegendő okot szolgáltat a tudományos érdeklődésre és kutatásra*. (Ezzel azonban korántsem szeretném azt a látzatot kelteni, mintha e szemléletmód képviselői kívánatosnak tartanák, hogy az anyagi kultúrát önmagában: a társadalmi, politikai stb. dimenzióktól elszigetelten, a kontextusból kiragadva értelmezzék. Amint arra később még visszatérek, a helyzet éppen ennek fordítottja.)

Az anyagikultúra-kutatás rehabilitálásának hangsúlyos része azon tévhit de-konstruálása, amely szerint a tárgyakkal való foglalatosság nem más, mint azok (negatív értelemben vett) fetisizálása (vö. az 1.2 részben írottakkal). Miller és Tilley (1996: 11) amellett érvelnek, hogy ez a megfeleltetés „egyfajta naiv humanizmus, amely a személyeket anyagi kultúrájuk kontextusán kívül, illetve az abból fakadó kényszerektől függetlenül képzelel el, és ezáltal létrehoz egy dichotómiát az emberek és a tárgyak között, ami a fetisizmus voltaképpeni forrása. Valójában csak az anyagikultúra-kutatás az, amely rendelkezik a tárgyak defetisizálásának kulcsfontosságú feladatához szükséges akarattal és tudással, amely feladat ma éppen olyan fontos formája az emberiség emancipációjának, mint volt egy évszázaddal ezelőtt”.

A tárgyak defetisizálása és rehabilitálása – Miller szerint – csak valódi jelentőségük részletes feltérképezése: a társadalmi viszonyok, kategóriák és határok megkonstruálásában és fenntartásában betöltött tényleges szerepük felismerése és tanulmányozása révén valósítható meg. A tárgyak nélkülözhetetlenségének és hétköznapi hatalmának demonstrálására Miller többek között úgy tesz kísérletet, hogy felhívja a figyelmet azok „alázatoságára” (*humility of objects*; vö. Miller 1987: 85–108; 1994: 408; 2005a: 5), illetve ennek következményeire. Vagyis arra, hogy bár a szubjektumok értékítéletei és választásai során az őket körülvevő tárgyak rendszerint észrevétlenek maradnak és gyakran marginális jelentőségűnek tűnnek, az, hogy nem vonják minduntalan magukra a figyelmet, nem jelenti egyben azt is, hogy ne gyakorol(hat)nának jelentős hatást a szubjektumokra és döntéseikre.

Az ember alkotta tárgyak rendelkeznek egyfajta „alázatossággal”, ami az attól való ózkdásban nyilvánul meg, hogy felfedjék: képesek meghatározni azt, ami társadalmilag észlelhető. Furcsa módon épp anyagi aspektusaik azok, amelyek egyrészt annyira kézzelfoghatóvá és szemmel láthatóvá teszik őket, ám ugyanakkor oda vezetnek, hogy a tárgyak az öntudatlan és megkérdőjelezetlen tudás részeivé válnak. Amikor egy műalkotásra pillantunk, gyakran épp a keret az, amely meghatározza a tartalom minőségével kapcsolatos percepciókat (vagyis rávezet bennünket arra: azért vagyunk itt, hogy esztétikai élményre tegyünk szert), miközben a keret által közrefogott darab, pusztán önmagában, elmulaszthatná a „megfelelő” választ kiváltását. A „láthatatlan” smink hasonlóképpen arra hivatott, hogy anélkül fokozza az arc vonzerejét, hogy magára vonná a figyelmet. Így az ember alkotta tárgyak akkor a leghatékonyabbak percepciónk meghatározásában, amikor alázatosak, vagyis elkerülik azt, hogy figyelmünk kö-

zépöntjába kerüljenek. Számos tárgy, legyenek azok az otthon díszítésére szolgáló dekorációk vagy a hétköznapi ruházat elemei, hajlamos arra, hogy inkább ezt a percepció határán található pozíciót foglalja el, semmint hogy – amint az magával a képpel történik – tekintetünk fókuszába kerüljön. Ezek a tárgyak a leggyakrabban akkor vonják magukra a figyelmünket, amikor úgy érezzük, hogy valami új vagy nem helyénvaló történik velük (Miller 1994: 408).

A jelentéktelenség és passzivitás gondolata, amelyet a felületes szemlélő a tárgyak 'alázatosságából' fakadó észrevétlenséghez társít, csupán megtévesztő látszat, ennek belátása pedig elvezethet bennünket ahhoz a meglepő felismeréshez, hogy a „tárgyak nemcsak azért fontosak, mert szemmel láthatóak és fizikai értelemben kényszerítő erővel bírnak, vagy lehetővé tesznek számunkra bizonyos dolgokat, hanem gyakran éppen azért, mert nem »látjuk« őket” (Miller 2005a: 5).

2. A modern anyagikultúra-kutatás nem a használati kontextusukból kiragadott tárgyak anyagi tulajdonságainak aprólékos leírását vagy a tárgyak „lepkegyűjteményszerű” katalógusokban való elhelyezését tekinti legfontosabb céljának. Másként fogalmazva: *a)* a dolgok társadalmi karrierjének nem a „statikusabb”, *b)* kontextus-független pillanataira kíváncsi, és *c)* határozottan elutasítja azt az álláspontot, miszerint a dolgok és a szubjektumok elszigetelt, önálló és önfenntartó világokként léteznének egymás mellett, akárcsak azt a feltételezést, hogy „alanyi jogon” kizárólag az utóbbiak érdemesek arra, hogy a tudományos vizsgálódás fókuszába kerüljenek. Ez azonban nem jelenti azt, hogy „elfordulna” a tárgyak olyan anyagi aspektusaitól, mint a forma, az anyag, a szín vagy a tartósság, és lebecsülné azok társadalmi jelentőségét – éppen ellenkezőleg. Kifejezetten nagy hangsúlyt fektet a *dolgok rematerializálására* (vö. Domeňska 2006: 173), vagyis annak megértésére, hogy azok anyagi tulajdonságai hogyan gyakorolnak hatást a szubjektumok döntéseire és választásaira, miként vesznek részt a (kül)világhoz való viszonyuk koordinálásában (például az észlelés/érzékelés vagy az emlékezés szervezésében), identitásaik materializálásában, hogyan teszik lehetővé az olyan absztrakt kategóriák megjelenítését, mint a nemzet, a transzcendens, az érzések vagy az élmények csoportja. A tárgyak anyagi dimenziói a tudományos vizsgálódás szempontjából kizárólag akkor minősülhetnek marginális jelentőségűnek, ha azokat statikus, passzív és dekontextualizált tulajdonságokként fogjuk fel, és a tárgyat „kiemeljük” azon társadalmi viszonyok és jelentések bonyolult hálózatából, amelynek valójában szerves részei, és amelynek formálódására maguk is jelentős hatást gyakorol(hat)nak.

Megjegyzendő, hogy néhány kutató szerint az „új” anyagikultúra-kutatás még mindig nem szentel akkora figyelmet a dolgok anyagi aspektusainak, mint amennyit azok valójában megérdemelnének. Véleményük szerint a társadalomtudományok *anyagi fordulata*, a tárgyak rehabilitációja még nem ért véget, vagy másként fogalmazva: csak részben valósult meg, mivel a tárgykultúra-kutatás nem tudja kellőképpen függetleníteni magát a társadalomtudományok nyelv-, szöveg- és jelentésközpontúságától, ennek köszönhetően pedig az anyagi dimenziókat gyakran másodlagosnak tekinti a tárgyakhoz társított jelentések és értékek világához képest. Olsen (2004; vö. 2003: 90) érvelését idézve: „az »új« anyagikultúra-kutatás még mindig távol tartja magát a dolgok anyagságától, és az uralkodó antimaterialista és szociálkonstruktivista elméletek részeként definiálja önmagát. Amennyiben az anyagi kultúra újra megjelent, szimbólumok, metaforák és szövegek formájában tért vissza”.

3. A modern anyagikultúra-kutatás fókuszában a *dolgok és a szubjektumok összetett viszonyrendszerének* különböző aspektusai állnak. A leggyakrabban feltett kérdések egyike így foglalható össze: hogyan határozható meg a cselekvőképesség „eredete” és eloszlása a dolgok és a szubjektumok közötti interakciók esetében? Mindenekelőtt az anyagi világ formálja-e a vele interakcióba lépő szubjektumot, vagy éppen ellenkezőleg, elsősorban a cselekvő szubjektum az, amely az interakciók során alakítja, saját hasonlatosságára és igényei szerint formálja az anyagi világot? (Vö. Gell 1998; Knappett 2002, 2005 [vö. Wilhelm 2006]; Dant 2004: 60–83; Miller 2005a: 11–15; Latour 2005: 63–86; Knappett – Malafouris 2008; Osborne – Tanner 2007; Pinney – Thomas 2001; Binsbergen 2005: 19–22.) Az utóbbi évtizedekben számos kutatás tett kísérletet a cselekvőképesség „forrását” és „társadalmi eloszlását” megvilágító olyan elméletek kidolgozására, amelyek szakítanak az addig megszokott egyoldalú: szubjektumközpontú, az emberi tényező kizárólagosságát (és felsőbbrendűségét) hangsúlyozó felfogással.

E szemléletmód jellemző vonása, hogy legtöbb képviselője a szubjektumot és identitárait nem már „előzetesen létező”, „befejezett” minőségekként fogja fel, az anyagi világot pedig nem olyan passzív és statikus „lenyomatként” értelmezi, amely e minőségek reprezentálására és reprodukálására szolgál (ahogyan azt hosszú ideig tették), hanem elismeri a dolgok – társadalmilag közvetített vagy a társadalmi jelentéstulajdonítástól független – cselekvőképességét. Vagyis úgy gondolja, hogy nemcsak a szubjektumok alakítják az őket körülvevő dolgokat, hanem – kontextusonként változó mértékben és változatos módokon – a dolgok is jelentős hatást gyakorol(hat)nak a szubjektumokra. A cselekvőképesség éppen ezért nem kapcsolódik kizárólag sem a dolgok, sem pedig a szubjektumok világához: *e két világ a közöttük kialakuló interakciók kontextusában jön létre és tesz szert jelentésre*, így a dolgok és a szubjektumok *egyszerre alakítói és termékei is ezen interakcióknak, valamint egymásnak*. A szubjektum–anyagi világ közötti viszony dialektikus értelmezése az ágencia „demokratikusabb” vagy szimmetrikusabb eloszlásának gondolatához vezet, amit pontosan érzékeltet a dolgok és a szubjektumok közötti *megosztott vagy hibrid cselekvőképesség [hybrid agency]*, illetve az *anyagi ágencia [material agency]* fogalmainak közelmúltbéli elterjedése a társadalomtudományokban, valamint az az értelmezés, amely a cselekvőhálózat-elméletet [Actor-Network Theory] kidolgozó szerzők munkáival, illetve az utóbbiak kritikai irodalmával [ennek kapcsán lásd például Law – Hassard 1999; Latour 2005].)

A modern anyagikultúra-kutatás éppen ezért előszeretettel foglalkozik „az élő és élettelen világok közötti kölcsönhatás” (Attfield 2000: 1; vö. uo. 40.) természetével, vagyis azzal, hogy „a környezet részét képező, látszólag élettelen dolgok hogyan gyakorolnak hatást az emberekre, illetve az emberek hogyan hatnak rájuk” (Woodward 2007: 3). Kissé másként fogalmazva: amíg a korábbi anyagikultúra-kutatások többsége elsősorban az iránt érdeklődött, hogy a szubjektumok hogyan alkotnak különféle tárgyakat, a modern anyagikultúra-kutatás sokkal inkább arra kíváncsi, hogy *a tárgyak (dolgok) hogyan hoznak létre szubjektumokat* (vö. Olsen 2003: 100). Pontosabban szólva arra, hogy *a dolgokkal kialakított interakcióink kontextusában, a tárgyhasználat interaktív médiuma segítségével hogyan hozzuk létre és definiáljuk önmagunkat, miként konstruálunk és jelenítünk meg (materializálunk), illetve manipulálunk identitásokat, társadalmi határokat és viszonyokat*. E kutatások is rávilágítanak arra, hogy az anyagi kultúra korántsem passzív és marginális része a szubjektumok és a társadal-

mi csoportok életének, mivel – többek között – épp általa „jutunk el önmagunk, mások, valamint az olyan absztrakt kategóriák megértéséhez, mint a nemzet vagy a modern” (Miller 1994: 397). A dolgok és a szubjektumok kapcsolatát ezért olyan fogalmak segítségével célszerű megragadni, mint a *kapcsolatiság* (*relationality*), a *folyamatos interakció* és *kölcsönhatás*, valamint a *kölcsönös függőség* és *egymásrautaltság*.

A szubjektumok és a dolgok kapcsolatát dialektikus viszonyként értelmező, legismertebb és legnagyobb hatású elmélet kétségtelenül Daniel Miller nevéhez (1987; 2005a: 7–10; vö. Si-mányi 2005: 186–188) fűződik. Miller – hegeli alapokon nyugvó – elméletének sokszor idézett alapfogalma az objektifikáció, amelyre számos kutató úgy tekint, mint a modern anyagi-kultúra-kutatás öndefiníciójának egyik kulcskategóriájára. Tilley (2006: 61) idézve:

Az objektifikáció (...) olyan fogalom, amely a szubjektumok és a tárgyak közötti viszony megértésének egy sajátos módját kínálja, ami pedig az anyagikultúra-kutatás központi kérdése. E koncepció megkísérel túllépni a modern empirista gondolkodás ama dualizmusán, miszerint a szubjektumokat és a tárgyakat teljesen különböző és ellentétes entitásokként kell felfognunk: humánként és nem humánként, élőként és élettelenként, aktívként és passzívként és így tovább. Az emberek a dolgok előállításán, használatán, cseréjén, fogyasztásán, a velük kialakított interakciókon és a velük való együttélésen keresztül alkotják meg önmagukat. A tárgyak világa éppen ezért központi jelentőséggel bír a társadalmak és individuumok identitásainak megértése szempontjából. (...) megérintjük a dolgokat, és ezzel egyidejűleg a dolgok megérintenek bennünket. E kapcsolat a kölcsönösségen alapul.

4. E szemléletmód képviselői előszeretettel folyamodnak a „*tárgyak módszertani »életre keltésének«*” (Lury 1996: 26) stratégiájához, vagyis gyakran ruházzák fel azokat olyan tulajdonságokkal, amelyeket rendszerint a szubjektumok sajátjának szokás tekinteni. A tárgyak „társadalmi életével” (vö. Appadurai 1986 – lásd ebben a számban), „kulturális életrajzával” (vö. Kopytoff 1986 – lásd ebben a számban), „identitásaival” (vö. Hoskins 2006), valamint „identitáspolitikájával” (vö. Berta 2008b – lásd ebben a számban) foglalkozó kutatások nyilvánvaló példái ennek a gyakorlatnak. Amint arra Lury (1996: 26) is utal, a „tárgyak módszertani »életre keltése«” nagymértékben hozzájárul a „tárgy = statikusság és passzivitás” megfeleltetés de-konstruálásához, és megkönnyíti a *tárgyhasználat dinamikus és folyamatszerű aspektusainak* felismerését és értelmezését, amelyek akkor, ha csupán a tárgyak társadalmi karrierjének egy-egy „állomására” összpontosítjuk figyelmünket, valószínűleg rejtve maradnának. A dinamika/folyamatszerűség kifejezések itt két értelemben is használatosak. Egyrészt a *tárgyakhoz társított* társadalmi jelentések, értékek és funkciók módosulására (hétköznapi használati tárgyból műalkotás vagy múzeumi kiállítási tárgy; tömegcikkből egyedi[esített] emléktárgy stb.), vagyis a tárgyak „belső” dinamikájára vonatkoznak. Másrészt a *tárgyak köré szerveződő, valamint a tárgyhasználat révén létrehozott* társadalmi gyakorlatokra, viszonyokra és minőségekre utalnak (például a fogyasztásra és a fogyasztói szubkultúrákra: izlés- és márkaközösségekre; az identitásszimbólumok körül kialakuló konfliktusokra; vagy a különféle technológiai újítások [mobiltelefon, internet stb.] társadalmi és gazdasági hatásaira), vagyis a dolgokat körülvevő kontextushoz kapcsolódó („külső”) dinamikára. Mivel a világot „a tárgyak és a szubjektumok dialektikus (...) kapcsolatai hozzák létre” (Miller és Tilley 1996: 6), a modern anyagikultúra-kutatásnak „sokkal inkább a tárgyakat körülvevő dinamikával kell foglalkoznia, semmint osztályozásuk és definiálásuk statikusabb pillanataival” – érvel Myers (2001: 8).

5. A modern anyagikultúra-kutatás meghatározó vonása, hogy nem elkülönülő tudományterületként, hanem „csupán” szemléletmódként definiálja önmagát, és nem is tekinteti céljának, hogy idővel önálló diszciplínává váljon (vö. Miller 1998a: 4).⁵ Éppen ezért én is „csupán” szemléletmódról (esetenként közös értelmezési keretről vagy érdeklődési köréről) beszélek, és kerülöm a diszciplína kifejezés használatát. Az „új” anyagikultúra-kutatás a laza szerveződésű, csekély intézményesítettséggel jellemezhető szemléletmódok közé tartozik, amely számos, hosszú kutatástörténeti múltra visszatekintő tudományterület (szociológia, kultúratudomány, antropológia, régészet, művészettörténet stb.) kutatóit kapcsolja össze – gyakran ideiglenesen, egy-egy kutatás erejéig – a *hasonló problémaérzékenység, kérdésfeltevések, elméleti orientáció és fogalomkészlet „virtuális szálai”* segítségével.

A modern anyagikultúra-kutatás mibenlétét: elméleti és módszertani sajátosságait tárgyaló, programadó publikációk rendszerint nagy hangsúlyt fektetnek arra, hogy tudatosítsák a diszciplináris lét elutasításából fakadó előnyöket (vö. Miller–Tilley 1996; Attfield 2000: 36; Miller 1998a; Woodward 2007: 26; Tilley és mtársai 2006 stb.). Gyakran utalnak például arra, hogy ily módon

- elkerülhető a „diszciplináris sovinizmus” (Miller – Tilley 1996: 6) csapdája, vagyis kiküszöbölhető az a gyakorlat, hogy a szociológusok vagy antropológusok kizárólag önmagukat olvassák;
- megszabadulhatunk a tudományként való létezésből fakadó hátrányok: kényszerek és korlátok jelentős részétől, a tudományos problémaérzékenységet és módszertant gyakran jellemző redukcionizmustól (Miller 1998a: 4). E diszciplináris kényszerek és korlátok tudatos figyelmen kívül hagyása – érvel Miller és Tilley (1996: 13) – „kifejezetten hasznos lehet, ha oda vezet, hogy figyelmünket olyan területekre összpontosítjuk, amelyeket a létező diszciplínák figyelmen kívül hagynak a tudományterületek határáival kapcsolatos kényszerek miatt. A diszciplína hiánya tudatos választás, nem csupán a szabadelvű individualizmus önmagáért való eklektikus játéka”;
- lehetőség nyílik a különböző tudományterületek keretei között zajló anyagikultúra-kutatások integrálására, anélkül, hogy újatermelnék a diszciplínák közötti aszimmetrikus erőviszonyokból fakadó egyenlőtlenségeket;
- a tudományként való létezés hiánya alkalmat ad az anyagi kultúra, illetve az anyagi-kultúra-kutatások értékékként tételezett heterogenitásának demonstrálására és újatermelésére. A *Handbook of Material Culture* szerkesztői szerint: az „ilyen kutatási területek óhatatlanul eklektikusak: viszonylag behatárolatlanok és kötetlenek, cseppfolyósak, széttagoltak (...). Ezt inkább erényként, semmint gyengeségként fogjuk fel, illetve a diszciplináris léttel járó, elkerülhetetlen kötöttségek alternatívájának tekintjük” (Tilley és mtársai 2006: 1).

⁵ Amint arra Attfield (2000: 3) utal, ha kevesen is, de akadnak olyan kutatók, akik a diszciplináris lét szükségessége mellett foglalnak állást.

Megjegyzendő, hogy a diszciplináris „identitás” hiányának, illetve annak köszönhetően, hogy az anyagi kultúrát rendszerint a társadalmi, gazdasági, politikai stb. viszonyokkal összefüggésben vizsgálják, számos olyan szerző, aki többek között az „új” anyagikultúra-kutatás szemléletmódját is alkalmazza, nem definiálja magát anyagikultúra-kutatóként, munkáját pedig a modern anyagikultúra-kutatás részeként, hanem (kizárólag) szociológusként, antropológusként stb. utal önmagára.

A tudományként való létezés elutasításának előnyeit a legszemléletesebben Miller és Tilley (1996: 4–5) foglalják össze a *Journal of Material Culture* első számának bevezetőjében:

Az a tény, hogy nem létezik olyan tudományterület, amelyet „anyagikultúra-kutatásnak” hívnak, előnyként definiálható. A diszciplínák a határaik fenntartására szolgáló eszközeikkel, intézményi struktúráikkal, kanonizált szövegeikkel, módszertanaikkal, belső vitáikkal és körülhatárolt kutatási területeikkel természetüknél fogva hajlamosak arra, hogy inkább konzervatívak legyenek. (...) Ezért e folyóirat létrehozásával nem az a célunk, hogy a kortárs fogyasztói javakkal, tájakkal, régészeti leletekkel, építészettel, műalkotásokkal és etnográfiai gyűjteményekkel kapcsolatos tanulmányokból egy új „tudományterületet” hozzunk létre, vagy hogy megteremtünk egy diszciplína egyik ágát, hanem az, hogy ösztönözzük az elképzelések és megközelítésmódok egymást inspiráló kapcsolatát olyan személyek között, akik a társadalmi viszonyok anyagi dimenziói iránt érdeklődnek. Ilyenformán nem létezik az elődök olyan sora, akiknek tisztelettel kellene adóznunk, és nem is törekszünk arra, hogy kialakítsunk egy ilyen genealógiát. E folyóirat létrehozásával továbbra is szilárdan elköteleztettek maradunk a befogadás politikája mellett.

Habár sokan és sokszor tesznek említést e szemléletmód határainak „rugalmasságáról”, nyíltan és szándékosan vállalt eklektikusságáról, integráló-„befogadó” jellegéről, megjegyzendő, hogy a programadó publikációk szerzői rendszerint alig utalnak a tudományterületként való létezésből fakadó – kétségtelenül jelentős – előnyökre (például arra, hogy a diszciplináris státus hogyan konvertálható kutatási támogatásokká vagy álláshelyekké stb., vö. Miller és Tilley 1996: 12), és csekély figyelmet szentelnek annak definiálására, hogy mely kutatások és milyen kritériumok alapján *nem* sorolhatóak a modern anyagikultúra-kutatás szemléletmódjához. Okkal jegyzi meg ezért Woodward (2007: 26), hogy „az interdiszciplináris megközelítésmód befogadó jellegének ünneplése ellenére bizonyos fokú veszélyt rejt magában, ha kivétel nélkül minden, az anyagi kultúrával foglalkozó írást az anyagikultúra-kutatás részének tekintünk pusztán azért, mert azok így vagy úgy az ember alkotta vagy egyéb tárgyakat vizsgálják?”

Az „új” anyagikultúra-kutatáshoz sorolható tanulmányok tudományfelfogását gyakran definiálják *interdiszciplináris*ként, vagyis olyan szemléletmódként, amelyre a különböző tudományterületekhez kapcsolódó módszerek és fogalmak cseréje és kölcsönzése jellemző. A tanulmányok és monográfiák másik csoportja *transzdiszciplináris* jellegű, vagyis előszertettel vizsgál olyan összefüggéseket és problémákat, amelyek a különböző diszciplínák érdeklődési körén kívül, a tudományterületek határai által közrefogott „senki földjén” helyezkednek el. Megint mások az *anti-* vagy *posztdiszciplinaritást* (vö. Attfeld 2000: 1) tekintik az „új” anyagikultúra-kutatás egyik jellemző vonásának, vagyis amellettt érvelnek, hogy a diszciplináris keretek „idejét múltnak” tekinthetőek, mivel a tudományos kutatás számára inkább hátrányok és korlátok, semmint előnyök forrásai. Amíg az inter- és transzdiszciplináris megközelítésmód úgy definiálja magát a létező diszciplínákhoz képest, hogy elfogadja azok létezését, addig az anti- vagy posztdiszciplinaritás képviselői a diszciplináris létezést szükégtelennek és haszontalannak tartják.

Habár „egyetlen olyan diszciplína sem létezik, amely egyesítené az anyagi kultúra különböző megközelítésmódjait, és intézményi identitással ruházná fel azokat” (Tilley és mtársai 2006: 1), a modern anyagikultúra-kutatás mint koherens szemléletmód mégis vitathatatlanul jelen van a társadalomtudományi gondolkodásban és a tudományos termékek piacán. E szemléletmód „identitását” és integritását elsősorban nem a tudományként való létezés

biztosítja, hanem a – már említett – közös problémaérzékenység, elméleti-módszertani orientáció és fogalmkészlet, továbbá azok a publikációk, amelyekben az előbbiek testet öltenek. Ide tartoznak például

- a dolgok és a szubjektumok közötti viszonyrendszer általános aspektusaival foglalkozó munkák (lásd például Dant 1999, 2005; Boivin 2008; Miller 2005a: 1–50; Knappett 2005 stb.);
- az „új” anyagikultúra-kutatás egészével vagy egy-egy részterületével kapcsolatos eredmények áttekintésére vállalkozó kézikönyvek (lásd például Buchli 2002b; Tilley és mtársai 2006 stb.), könyvek és tanulmányok (lásd például Woodward 2007; Myers 2001: 3–61; Marcus–Myers 1995a: 1–55; Phillips–Steiner 1999a: 3–19);
- az olyan könyvsorozatok, mint a Routledge-nél megjelenő *Material Cultures* és *Collecting Cultures*, a Berg Publishers által gondozott *Materializing Culture*, a Duke University Press *Objects/Histories* című sorozata, vagy a budapesti Néprajzi Múzeum által publikált *Tabula*-könyvek, illetve *MaDok*-füzetek (lásd különös tekintettel: Fejős–Frazon 2004, 2005); valamint
- a vizsgált szemléletmódot képviselő, vagy ahhoz közel álló folyóiratok. Az előbbiek közül külön figyelmet érdemel a gyakran az „új” anyagikultúra-kutatás vezető nemzetközi fórumaként is emlegetett, 1996 óta megjelenő *Journal of Material Culture* (Sage), amelynek szerkesztői a University College London Antropológia Tanszékén működő Anyagi Kultúra Csoport (*Material Culture Group*) munkatársai. (E csoport egyike a vizsgált szemléletmód intézményesült intellektuális központjainak.) Az anyagi kultúra iránti érdeklődés megélénkülését jól mutatja az ezredforduló táján létrejött folyóiratok sora. Ide sorolható – csupán néhányat említve közülük – a Sage-nél megjelenő *Body & Society* (1994), *Journal of Visual Culture* (2001), *Journal of Consumer Culture* (2001), vagy a Berg Publishers által kiadott *Food, Culture and Society* (1997); *Textile* (2003); *Home Cultures* (2004); *Material Religion* (2005); *The Senses & Society* (2006); *The Journal of Modern Craft* (2008), a *Photography & Culture* (2008), a magyar nyelvű folyóiratok közül pedig a *Tabula* (1998, Néprajzi Múzeum). Jó néhány további, hosszabb múltra visszatekintő folyóirat is jelentős szerepet vállal az anyagikultúra-kutatás újabb eredményeinek publikálásában. (Ilyen például a *Winterthur Portfolio* [1966, Chicago University Press]; a *Journal of Consumer Research* [1974, Chicago University Press]; a *Museum Anthropology* [1976, Blackwell]; a *Media, Culture & Society* [1978; Sage]; a *Visual Anthropology Review* [1984, University of California Press]; a magyarországi folyóiratok közül pedig a *Replika* [1990, Replika Alapítvány]).

3. Problémaérzékenység, ami összeköt: kérdésvetések

Habár számos olyan kérdéscsoportról szó eshetne, amelyek vizsgálatában az „új” anyagikultúra-kutatás szemléletmódja meghatározó szerepet játszik, itt csupán néhányat említek meg ezek közül. (A szelekció természetesen nem mentes a szubjektivitástól, azaz tükrözi a válogató személyes érdeklődésének és tájékozottságának irányultságát és korlátait.) Megjegyzendő, hogy az alábbi kérdésvetések esetenként részlegesen átfedik egymást, és nem cé-

lom a hozzájuk kapcsolódó fontosabb kutatási eredmények és szakmai viták ismertetése – e tanulmány kizárólag arra vállalkozik, hogy néhány gyakran vizsgált, a szubjektumok és a dolgok közötti interakciók különböző aspektusaival kapcsolatos problémakör megemlégtése révén felkeltse az olvasó érdeklődését a modern anyagikultúra-kutatás iránt. Az egyes témakörökhöz társított kötetek és tanulmányok értelemszerűen nem pótolhatják – példának okáért – a kritikai muzeológia vagy a globalizálódó művészeti piac egyre bővülő, könyvtárakat megtöltő szakirodalmát, csupán arra hivatottak, hogy kiindulópontként szolgáljanak az olvasó számára a további tájékozódáshoz.

a) A modern anyagikultúra-kutatás egyik központi kérdése *a személyek és a dolgok közötti határ(képzés)* problémája (vö. Dant 1999: 176–195; Keane 2006: 197–202; Miller 1994: 415–417). Hol és milyen kritériumok alapján jelölik ki különböző társadalmi és kulturális kontextusokban, illetve történelmi periódusokban a szubjektumokat a dolgoktól elválasztó szimbolikus határokat? Szükségszerű-e, hogy – a nyugati karteziánus hagyományt követve – a közöttük húzóódó választóvonalat átjárhatatlan akadályként fogjuk fel? Mihez kezdünk a dologszerű tulajdonságokkal rendelkező szubjektumokkal (lásd az árucikként értelmezett, dehumanizált rabszolga esetét), valamint az antropomorf(izált), a szubjektumokra jellemző vonásokkal (társadalmi nemmel, tulajdonnévvel stb.) felruházott, illetve a szubjektum „kiterjesztéseként” felfogott dolgokkal? (Ez utóbbiak kapcsán lásd a „[szét]osztható személyiség” [*partible personhood*] főként Marilyn Srathern [1996, 1999] által kidolgozott fogalmát, amelyet a melanéziai társadalmakban általánosan elterjedtnek tekint. Vö. még Hoskins 1998: 9–13; Munn 1986.) A szubjektumok és a dolgok kultúraérzékeny viszonyrendszereiben hol kap helyet az emberi test, amely egyszerre jellemezhető szubjektum- és dologszerű tulajdonságokkal? A szubjektumok és a dolgok közötti határképzés problémája nagy jelentőségre tett szert többek között az abortusszal kapcsolatos társadalmi vitákban, amelyek kiindulópontja az embrió/magzat ontológiai státusával kapcsolatos dilemma: meddig tekintendő az embrió/magzat az élettelen dolgok egy típusának, és mikortól számít önálló személynek?

b) Az „új” anyagikultúra-kutatás intenzív érdeklődést mutat a társadalmi terméként felfogott *autentikusság, valamint annak megkonstruálása és társadalmi, gazdasági hasznosításának lehetőségei* iránt (vö. Cohen 1988; Lacy–Douglass 2002; Wang 1999). Közelebbről az iránt, hogy a különböző érdek- és értékközösségek milyen stratégiák és technikák segítségével, milyen kritériumok alapján és milyen motivációknak – gazdasági hasznonszerzés, identitástervek stb. – engedve hozzák létre saját autentikusság-értelmezéseiket, elkülönítve az autentikus tárgyak, élmények vagy gyakorlatok csoportját a nem autentikusakétól. Az ide sorolható kutatások gyakran kérdeznak rá arra is, hogy miként jellemezhetőek a rivalizáló-versengő autentikusságolvasatok (és a mögöttük álló társadalmi csoportok) közötti dominancia-küzdelmek. Az autentikusságot ezért célszerű a társadalmi különbségtétel, azaz a dolgok és gyakorlatok – sohasem érdek- és értékmentes – osztályozásának ideológiájaként értelmeznünk, amely elválaszthatatlan az érték és a különbség politikájától. Az *autentikus* megkonstruálásának folyamatát e kutatások rendszerint olyan kontextusokban vizsgálják, mint a kulturális örökség- vagy az etnoturizmus (különös tekintettel a turista vagy repertéri művészetre; vö. Graburn 1976; Phillips 1998; Fejős–Szijártó 2000; Fejős–Szijártó 2003; Sz. Kristóf 2004), a múzeumi reprezentáció, vagy a nyugati művészetértelmezés és az általa uralt, globalizálódó művészeti piac (vö. Steiner 1994a; Marcus–Myers 1995b; Phillips–Steiner 1999b; Wherry 2006).

c) A bemutatott szemléletmódhoz kapcsolódó tanulmányok gyakran teszik fel azt a kérdést, hogy *a dolgok hogyan vesznek részt a szubjektumok és a társadalmi csoportok önmeghatározási kísérleteiben, vagyis identitásprojektjeiben?* A dolgokkal – és más szubjektumokkal – kialakított interakciók (például a fogyasztás) kontextusában hogyan hozunk létre, jelenítünk meg (materializálunk) és manipulálunk különböző (etnikai, nemzeti, lokális stb.) identitásokat, társadalmi határokat és viszonyokat? Hogyan jellemezhető az identitásszimbólumok körül kialakuló társadalmi konfliktusok természetrajza, a rivalizáló résztvevők által alkalmazott ideológiák és gyakorlatok csoportja? (Vö. a „szimbolikus konfliktusok” Harrison [1995] által kidolgozott négy típusával. Ezek közül a „tulajdonlási verseny” kapcsán lásd Feischmidt 2002; Magyari-Vincze 1999, illetve a repatriotizációról később írottakat.)

d) *A stílus, az ízlés és az esztétika politikája.* A modern anyagikultúra-kutatás élénken érdeklődik aziránt, hogy a kulturális és egyéb javak szelektív fogyasztása, illetve a fogyasztás módjának tudatos megválasztása révén hogyan szerveződnek fogyasztói ízlések és stílusok, ezek segítségével pedig fogyasztói (szub)kultúrák (például stílus- és márkaközösségek), valamint identitások (vö. a „szubkulturális tőke” fogalmával; Thornton 1995). Mi történik akkor, ha az olyan társadalmi egységek, mint a társadalmi osztály, az etnikai csoport vagy a nemzet, létrehozzák a fogyasztói ízlés vagy az esztétika rájuk jellemző – osztályjellegű, etnicizált vagy nemzetiesített – olvasatát, amelyet saját identitásszimbólum-készletük elemeként definiálnak? *Az etnicizált, nemzetiesített fogyasztói ízlés vagy esztétika* hogyan hasznosulhat a különbség politikájának eszközeként: miként járulhat hozzá a társadalmi csoportok közötti különbségek és szimbolikus határok létrehozásához, megjelenítéséhez és újratermeléséhez (vö. Bourdieu 1984; McCracken 1988)? E kérdéseket gyakran teszik fel például azok a szerzők, akik a nemzet és a nemzet iránti elkötelezettség fogyasztáson keresztüli megalkotásának és újratermelésének stratégiáit vizsgálják (vö. Foster 2002; Fox 2006; Caldwell, 2002); akik arra kíváncsiak, hogy az etnikai identitás szimbólumaiként értelmezett kulturális javak és kompetenciák (például az etnikai csoportokra jellemző művészeti stílusok stb.) milyen szerepet játszanak az etnikai identitáspolitikában; vagy akik a hétköznapi ellenállás (anyagi) kultúrájához (*politics of material resistance*), az *ellen(tárgyi)kultúra* fogalmához sorolható jelenségek elemzésére vállalkoznak. (Az utóbbiak kapcsán lásd például Steiner [1994b], valamint Hebdige [1979] klasszikus munkáját, illetve a *bricolage* technikáival foglalkozó egyéb írásokat.)

e) *Tárgyak és emlékezet (materializing memory).* A vizsgált szemléletmód képviselői gyakran kérdeznak rá arra, hogy milyen szerepet töltenek be az emlék(ezésre készítő)tárgyak a múlthoz való viszony megszervezésében és reprezentálásában, illetve manipulálásában (vö. Forty–Küchler 2001; Küchler 2002; Hallam–Hockey 2001; Kwint–Breward–Aynsle 1999; Saunders 2004). Hogyan megy végbe a gyakran rivalizáló, párhuzamos (nemzeti, etnikai, lokális stb.) történelemolvasatok materializálása (például emlékművek, emlékhelyek, utca- és térnevek, múzeumi kiállítások, megemlékezési szertartások segítségével), és hogyan zajlik ez a folyamat az egyéni életutak esetében (például az „életrajzi tárgyak” [*biographical objects*, vö. Hoskins 1998]: családi ereklyék, szuvenírek, fényképek révén; vö. Albano 2007; Rojek–Urry 1997; Hitchcock–Teague 2000; Fejős 2004; Rogan 2004; Otto–Pedersen 2004)? Miként válhatnak a múlt reprezentációinak tekintett tárgyak az emlékezés politikájának stratégiai eszközeivé (vö. Frazon–K. Horváth 2002; Feischmidt 2002), a történelem- és hagyományalkotás meghatározó elemeivé?

f) *Tárgy(kölcsön)hatások.* Az „új” anyagikultúra-kutatás jelentős figyelmet szentel a kultúrák közötti találkozási helyzetek nyomán kialakuló tárgy(kölcsön)hatások tanulmányozásának. Lásd például a kolonializációval/posztkolonializációval kapcsolatos olyan elemzéseket, amelyek azt vizsgálják, hogy a gyarmatosítók tárgyi kultúrája milyen hatást gyakorolt a lokális világokra és viszont: az afrikai, amerikai vagy ausztráliai „első nemzetekre” jellemző rituális és hétköznapi használati tárgyak, stílusok, formák és minták, vagy a tagjaikról készült fényképek hogyan jutottak el a gyarmatosítók otthonába, és ott milyen jelentés és érték társult hozzájuk? (Vö. Thomas 1991, 1994, 1999; Pinney–Peterson 2003; Lydon 2005; Hunt 2005 stb.) Az utóbbi néhány évtized kutatásai hasonlóképpen jelentős figyelmet szenteltek a tudástípusok, technológiák és egyéb árucikkek kulturális és társadalmi kontextusok közötti áramlásának. Jól szemléltetik ezt például azok a tanulmányok (vö. Miller 1998b: 169–188; Miller–Slater 2000; Wilk 1995; Foster 2008), amelyek a globalizáció kártékony hatásait hangoztató (gyakran a demonizálás stratégiáját alkalmazó, politikai és gazdasági érdekek által vezérelt) állásfoglalások ellensúlyozására törekedve azt vizsgálják, hogy a lokális életvilágok hogyan képesek a „saját hasonlatosságukra formálni”, a lokális identitástervek konstitutív, hasznos részeivé alakítani a globalizáció olyan ikonjait, mint amilyen a Coca-Cola vagy az internet.

g) *Kontaktzónák: a reprezentáció és az érték politikája.* Az e szemléletmódhoz kapcsolódó kutatások egy része a tárgyak és személyek (valamint az utóbbiak különböző csoportjai: látogatók, kurátorok, szponzorok) közötti találkozások kontextusául szolgáló „kontaktzónák” (*contact zones*, Clifford 1997: 192, vö. Pratt 1992: 6–7) vizsgálatát tekinti feladatának. A múzeum – mint a legtöbbet tanulmányozott kontaktzóna – esetében többek között arra kérdeznék rá, hogy a kiállítótermekbe kerülő tárgyak a többszintű rekontextualizáció során milyen szimbolikus: a jelentés és érték dimenzióit érintő átalakulásokon mennek keresztül? A múzeumi reprezentáció hogyan válhat a politikai, etnikai vagy kulturális csoportok identitáspolitikai terveinek – az önmegmutatásért és az elismertetésért tett erőfeszítéseinek – eszközüvé, illetve kontextusává, olyan korlátozott forrássá vagy „értékarénává” (Appadurai 1986 – lásd ebben a számban), amelynek felügyeletéért gyakran intenzív verseny alakul ki? A kritikai muzeológia kibontakozásának és egyre látványosabb társadalomtudományi térnyerésének fényében hogyan értelmezhető/értelmezendő újra a múzeum, mint társadalmi intézmény, valamint a különböző csoportok reprezentációs igényeinek „ütközőzónájában” tevékenykedő kurátor mint kulturális/társadalmi bróker tevékenysége? (A kritikai muzeológia könyvtárnyi irodalmából lásd például Karp–Lavine 1991; Greenberg–Ferguson–Nairne 1996; Kirshenblatt-Gimblett 1998; Macdonald 1998; Boswell–Evans 1999; Fejős 2003a, 2003b; Carbonell 2004; Marstine 2005; Pollock 2007; Karp–Kratz–Szwaja–Ybarro–Frausto 2006.) Az érték- és jelentés(újra)alkotás hasonló, bár ritkábban vizsgált kontaktzónái az aukciós házak (vö. Geismar 2001), valamint a művészeti galériák (vö. Velthuis 2003, 2005).

h) *Szerzőség, (intellektuális) tulajdon és copyright, valamint a kulturális örökség politikája.* Az utóbbi két-három évtizedben a társadalomtudományi kutatások egyre nagyobb figyelmet szentelnek a különböző társadalmi formációk (etnikai csoportok, nemzetek és államok) részéről megfogalmazott azon követelések, illetve az utóbbiak által kiváltott reakciók elemzésének, amelyek olyan anyagi formát öltö és intellektuális javak visszaszolgáltatására (repatriotizálására) irányulnak, amelyek egykor saját elődeik tulajdonát képezték, időközben azonban a kulturális vagy etnikai értelemben vett „másik” (múzeumok, egyetemek stb.) birtokába kerültek (vö. Harrison 1999; Sz. Kristóf 2004; Brown 2004; Glass 2004; Cuno 2008).

A visszakövetelt dolgok csoportja a javak számos típusát foglalja magában. Ide sorolhatóak – csak néhányat említve közülük – az antikvitás korából származó (görög, egyiptomi stb.), ma a nyugati múzeumok kiállítótermeiben látható tárgyi emlékek, az amerikai, afrikai vagy ausztráliai „első nemzetek” tagjaitól származó rituális kellékek és hétköznapi használati tárgyak, a gyarmatosítók által róluk készített fényképek, illetve az „első nemzetek” osztatlan közös tulajdonként értelmezett művészeti technológiák, stílusok és motívumok. A visszakövetelés kétségtelenül identitás- és gazdaságpolitikai törekvés, amelynek célja a szóban forgó javak birtoklása, sokszorosítása és árucikké alakítása, valamint az előbbiektől remélt haszon feletti társadalmi felügyelet kisajátítása. (Ilyen haszonforma például az identitásrepresentáció és -revitalizáció lehetősége, a kérdéses javak korlátozott-irányított megtekintéséből [a kulturálisörökség-turizmusból stb.] származó bevételek csoportja stb.) A kisajátítás igénye nem nélkülözheti a legitimitáció valamilyen formáját: ezt rendszerint a kulturális örökség és az elidegeníthetlenség ideológiai biztosítják, vagyis az a gyakorlat, hogy a csoport a visszakövetelt javakat saját kulturális öröksége, identitászimbólum-készlete elidegeníthetetlen elemeiként, kulturális vagy lokális identitása ikonjaiként definiálja (vö. a kulturális copyright fogalmával). A modern anyagikultúra-kutatás a repatriotizáció folyamata iránt nemcsak a javak különböző társadalmi és kulturális kontextusok, értékrezsim⁶ közötti mozgása, az identitás kérdését érintő aspektusok, valamint az árucikké alakíthatóság lehetősége miatt érdeklődik, hanem azért is, mert ez a folyamat rendszerint nem konfliktusmentes: a visszakövetelt, korlátozott forrást képező javak elosztása, elhelyezése és felügyelete kapcsán gyakran alakul ki „tulajdonlasi verseny” (Harrison 1995) az érdekelt felek között.

i) *Művészet, dominancia, és a globalizálódó művészeti piac* (vö. Marcus – Myers 1995; Phillips–Steiner 1999b). A művészettel kapcsolatos, gyakran vizsgált kérdésfeltevések egyike röviden így összegezzhető: a társadalmi, politikai és kulturális különbségek hogyan gyakorolnak hatást a művészet fogalmával kapcsolatos taxonómiákra, és viszont: az utóbbiak hogyan járulnak hozzá a társadalmi és politikai egyenlőtlenségek újratermeléséhez, „kimerevítéséhez” vagy naturalizálásához (vö. Bourdieu 1984)? Másként fogalmazva: a művészet (annak intézményrendszere, kánonjai stb.) és az esztétikai értékítélet hogyan hasznosulhat a hatalom technológiájaként (vö. Foucault 1980)? E kérdésfeltevések kiindulópontja az a tapasztalat, hogy a *művészet* – akárcsak az autentikusság – nem utolsósorban olyan *értékideológia*, amely számos szállal kötődik a politikai és társadalmi (erő)viszonyok rendszeréhez – annak ellenére is, hogy a művészeti kánonokat felügyelő csoportok igyekeznek elleplezni ezt, azt a látszatot keltve, mintha a művészet világa a társadalmi-kulturális gyakorlatok egy önálló, független területét alkotná. Ezzel szemben számos kutató (lásd például Steiner 1994a, Myers 2001) rámutatott arra, hogy a művészetet a nem művészettől elválasztó szimbolikus határ meghúzása, valamint a művészet kategóriáján belüli osztályok fontossági sorrendjének kijelölése nemegyszer olyan gyakorlat, amely a tárgyakhoz társított kultúrák és társadalmi csoportok közötti különbségek megjelenítésére és újratermelésére (is) szolgál.

Miért válhat a művészet a különbség politikájának meghatározó színterévé? Részben azért, mert a művészet nagyra értékelt kategóriájába tartozó javak korlátozott forrást képeznek. Amint arra Steiner (1996: 213; lásd még ebben a számban) is felhívja a figyelmet, a ritkaság fenntartásában a kánonteremtést felügyelő és az abból kiszoruló csoportok egyaránt érdekeltek, hiszen a művészetté nyilvánított javak értékelítettségének, jövedelmező árucik-

6 Az értékrezsim (*regime of value*) fogalmának definícióját lásd Myers 2001: 14–15.

ké alakíthatóságának éppen a ritkaság az egyik forrása: „A művészettörténet kánonja, mint bármely más, taxonomikus hierarchián alapuló rendszer, csak akkor bír jelentéssel, és valójában csak akkor hatékony, ha kirekeszti a nem kanonizáltak és alacsonyabb rendűnek tekintett dolgok nagy csoportját. (...) ...a kanonizált képtelen lenne túlélni antitézise – a nem kanonizált nélkül” (Steiner 1996: 213). A művészet „hatalmi dimenziója” mindenekelőtt az osztályozás és a határképzés – gazdasági, politikai és társadalmi célok, illetve érdekek és értékek által (is) vezérelt – folyamataiban ragadható meg.

Mivel a „mit tekintünk művészetnek/műalkotásnak?” kérdéssel kapcsolatos javaslatok, valamint a mögöttük meghúzódó érdekek és igények gyakran jelentős eltérést mutatnak,⁷ a művészet esetenként vitatott tartalmú kategóriává, a kánont felügyelő, illetve az abból kiszoruló csoportok közötti konfliktusok színterévé, egyfajta szimbolikus „ütközőzónává” válik. Az „új” anyagkultúra-kutatás ezért a művészet fogalmát és a művészeti piacot hatalmi játéktérnek (is) tekinti, amely alkalmas a különböző társadalmi csoportok (például a gyarmatosítók és az afrikai, ausztráliai vagy észak-amerikai „első nemzetek”) közötti dominancia-viszonyok megjelenítésére (materializálására), újratermelésére és – esetenként – azok manipulálására is.

Szemléletes példája az osztályozás hatalmának, valamint a politika és a Nyugat művészetértelmezése közötti kölcsönhatásnak az a folyamat, amelynek következtében a nem nyugati társadalmak kulturális termékeinek megítélése az utóbbi két-három évtizedben jelentős mértékben átalakult. Amíg e kulturális termékeket a nyugati művészet kategóriáját felügyelő csoportok korábban nem tekintették művészetnek, vagy a művészet egy alacsony presztízsűként, marginálisaként definiált kategóriájába sorolták (a „primitív művészetébe”), az 1970-es évektől egyre többen vetették fel e gyakorlat tarthatatlanságát. A „primitív művészet” kifejezés helyett olyan terminusok jelentek meg, mint a „nem nyugati művészet” (*nonwestern art*), a „törzsi művészet” (*tribal art*), vagy – újabban – az „öslakos művészet” (*indigenous art*), a „kis létszámú népek művészeté” (*art of small-scale societies*), vagy az „első nemzetek művészeté” (*First Nations’ art*), és egyre határozottabban fogalmazódott meg az az igény, hogy gondolják újra a nyugati művészetkonceptiót úgy, hogy abban az „első nemzetek” kulturális termékei is a Nyugatéhoz hasonló helyet és megbecsülést kapjanak (Myers 2006a: 267–268). Mi indította el ezt a folyamatot?

Ahogy az „első nemzetek” kulturális javai a gyarmatosító hatalmak hierarchikus társadalom- és kultúraszemlélete (az „első nemzetekhez” és kultúrájukhoz társított olyan értékelő jelzők, mint a „primitív”, a „civilizálatlan” vagy a „fejletlen”) miatt szorultak ki a Nyugat által felügyelt művészet fogalmából vagy kerültek a „primitív művészet” kategóriájába, azok szimbolikus rehabilitációját is egy „külső”, társadalmi-politikai változás idézte elő: a gyarmatosítás társadalmi megítélésének gyökeres átalakulása. Ez a folyamat nem utolsósorban az „első nemzetek” kulturális és politikai érdekvédelmi szervezeteinek tevékenységére, valamint a (poszt)kolonializáció gyakorlatával és hatásaival foglalkozó társadalomtudományi kutatásoknak szánt figyelem növekedésére vezethető vissza.

A gyarmatosítás újraértékelése a Nyugat felügyelete alatt álló művészetfogalom újrafogalmazásához vezetett: annak beismeréséhez, hogy a nyugati modernizmus esztétikai doktrínája (a tárgyak formai-anyagi aspektusainak primátusát hangsúlyozó művészetfogalom;

⁷ Ugyanez a helyzet a múzeumi reprezentáció kapcsán felmerülő „Mit tekintünk kiállításra érdemes darabnak?” kérdés esetében is.

vö. Myers 2006a: 271) csak egy a számos, egymás mellett létező művészetértelmezés közül, annak univerzalizálása: egyetemes „zsinórmértékként” definiálása pedig tarthatatlan gyakorlat. Éppen ezért „a posztmodern kritikusok egy a »művészettel« kapcsolatos kevésbé lineáris, decentralizáltabb értelmezés szükségessége mellett érveltek – amely a »művészetet« kevésbé egységesnek és többszörös történelemmel rendelkezőnek tekinti...” (Myers 2006a: 271., vö. uo. 273).

E folyamat eredményeként a „művészet kánonjának” nyugati kapuőrei az afrikai, ausztráliai vagy észak-amerikai „első nemzetek” tárgyi kultúrájának számos elemét (lásd például az ausztráliai pintupik akrilfestményeit [vö. Myers 2002; 2006b]) rekontextualizálták, vagyis „új” helyet és pozicionális értéket társítottak hozzájuk a dolgok világán belül: azok a „nem művészet” (antropológiai lelet, egzotikus kuriózum, szuvenir) vagy a „primitív művészet” kategóriájából a „nagyra becsült, magasztos” művészet (*high art*) kategóriájába kerültek át, és ezzel párhuzamosan egyre nagyobb jelentőségre tettek szert a globalizálódó művészeti piacon (az aukciósházakban, művészeti galériákban). (E folyamat különböző aspektusairól lásd: Myers 2002; Errington 1998; Satov 1997; Steiner 1994a; Clifford 1988; Price 1989; Merlan 2001.) A szimbolikus rehabilitáció nyomán a művészet az „első nemzetek” identitáspolitikai törekvéseinek is hangsúlyos, pozitív eszközévé, illetve színterévé vált. Amint azt Graburn és Glass (2004: 109)⁸ megjegyzik: „a gyarmatosított társadalmak tagjai és művészei oda jutottak (...), hogy a csak mostanában hangoztatott »művészi képességeik«, valamint művészeti termékeik tartalma alapján határozzák meg önmagukat. (...) a művészi erőfeszítések gyakran megkönnyítik azt, hogy újradefiniálják önmagukat, és helyet találjanak – politikai, kulturális és gazdasági értelemben egyaránt – a nagyvilág összetett viszonyrendszerében; ezért a művészeti termékeket »a gyengék fegyverének« is nevezhetjük (Scott 1985).”

A „primitív művészettel” kapcsolatos vitában idővel jelentős hangsúlyeltolódás következett be: annak fókuszába maga a „primitív” kategóriája, illetve a „primitivizmus” került. Amint arra többen is rámutattak, ez a polémia korántsem csak az utóbbi fogalmakról szól, hanem legalább annyira a Nyugat önképéről és a moderniségről/modernitásról, mint ideológiai konstrukcióról, mivel a Nyugat többek között épp az általa megalkotott „primitívvel” szemben határozta meg önmagát.⁹

Az „új” anyagikultúra-kutatás – nemcsak az „első nemzetek” művészete iránti érdeklődése miatt – jelentős figyelmet szentel a globalizálódó művészeti piacon megfigyelhető folyamatok vizsgálatának. Mi és hogyan szabályozza a (potenciális) műalkotások kulturális és társadalmi kontextusok közötti áramlását, a keresleti és a kínálati viszonyokat? Hogyan hatnak a galériatulajdonosok, gyűjtők és kereskedők várározásai és igényei a helyi (művészeti) termelésre, és viszont: a kínálati oldalon található alkotók, valamint a helyi szinten tevékenykedő kereskedők képesek-e befolyásolni a műtárgypiac folyamatait, és ha igen, hogyan és milyen mértékben? A művészet iránt érdeklődő kutatók gyakran teszik fel azt a kérdést is, hogy miként viszonyul a „magas művészet” (*high art*) a turista vagy reptéri művészethez, valamint a giccs kategóriájához (vö. Lindquist 2002; Binkley 2000).

8 Bevezető ahhoz a lapszámhoz, amely a „Beyond Art/Artifact/Tourist Art: Social Agency and the Cultural Value(s) of Objects” címmel 2002 novemberében az Amerikai Antropológiai Társaságban megrendezett konferencia előadásait tartalmazza.

9 A „primitív művészetet” érintő vita fontos állomása volt a New York-i Museum of Modern Art 1984-ben megrendezett kiállítása, amely az alábbi címet viselte: „»Primitivizmus« a huszadik századi művészetben – a törzsi és a modern hasonlósága”. Lásd ennek kapcsán Flam–Deutch 2003, illetve Myers 2006a.

j) *A tárgyak társadalmi élete* (Appadurai 1986 – lásd ebben a számban) és *kulturális életrajzai*. Az 1980-as évek közepén Kopytoff (1986 – lásd ebben a számban; vö. Dant 1999: 130–152) tanulmánya nyomán számos kutató kezdte el alkalmazni az addig a személyekhez társított „életrajzi módszert” a tárgyak esetében is. Tanulmányaikban arra tesznek kísérletet, hogy rekonstruálják és/vagy dokumentálják egy konkrét tárgy(típus) társadalmi karrierjét az előállítástól a forgalomból való kivonásig vagy megsemmisülésig (avagy az életút egy rövidebb szakaszát) – ráirányítva a figyelmet a tárgyak társadalmi létének dinamikusabb aspektusaira. Közelebbről arra, hogy a bennünket körülvevő tárgyak nem egy „kimerítet” pillanatban, más tárgyaktól és a szubjektumoktól elszigetelten, passzívan és mozdulatlanul léteznek, hanem az őket használó egyénekhez és csoportokhoz kapcsolódó gyakorlatok és tervek sora *szerveződik köréjük*, illetve *alakul ki miattuk*. Az „életrajzi perspektíva” éppen azt teszi kimutathatóvá, hogy társadalmi karrierjük során a tárgyak milyen szimbolikus és anyagi tulajdonságaikat érintő átalakulásokon mennek keresztül: hogyan és miért módosulnak a hozzájuk társított (gazdasági, érzelmi vagy identitás-)értékek, jelentések és funkciók. E transzformációk végbemehetnek egy konkrét értékrezsim keretei között (az értékrezsim átalakulásának eredményeként), de oly módon is, hogy a tárgy az egyik értékrezsimból egy másikba kerül át, ahol „új” pozicionális értékek, jelentések és funkciók társulnak hozzá (vö. Berta 2006).

A tárgyéletrajzok vizsgálata újfent emlékeztet arra, hogy a dolgok nem perifériális jelentőségű résztvevői a szubjektumok életének és önmeghatározási kísérleteinek, hanem azok fókuszába is kerülhetnek. Emellett arra is rávilágít, hogy nemcsak a szubjektumok rendelkezhetnek cselekvőképességgel, hanem a dolgok is „képesek” arra, hogy hatást gyakoroljanak a szubjektumokra: cselekvésre késztessek őket, vagy különböző reakciókat (érzelmi kötődést, hiány- és veszteségérzetet stb.) váltsanak ki belőlük. Másként fogalmazva: „képesek” arra, hogy „mozgásba hozzák” a szubjektumokat és csoportokat, és a társadalmi folyamatok dinamikájának forrásaivá váljanak.

k) *Tárgyidentitások és a tárgyak identitáspolitikája* (Berta 2008b – lásd ebben a számban). A tárgyidentitás kifejezés megjelenése az „új” anyagikultúra-kutatás szemléletmódját alkalmazó tanulmányokban (vö. Hoskins 2006; Domańska 2006; Berta 2008b – lásd ebben a számban) elsősorban arra a felismerésre vezethető vissza, hogy identitásainkat gyakran a tárgyhasználat médiumán keresztül konstruáljuk és jelenítjük meg, és eközben a dolgokat nemegyszer oly módon is perszónifikáljuk, hogy a személyekre jellemző identitásokat társítunk hozzájuk. Amikor tárgyakat vagy technológiákat genderizálunk, vagyis „férfiként” vagy „nőiként” beszélünk róluk, etnicizálunk vagy nemzetiesítünk (etnikai/nemzeti karakterrel ruházunk fel), helyiként (a lokalitás szimbólumaként) határozunk meg, voltaképpen társadalmi és kulturális identitásokat tulajdonítunk nekik. Emellett számos olyan társadalmilag konstruált, a dolgok rendszerezésére szolgáló tárgyosztályra is érdemes tárgyidentitásként tekintenünk, amelyekhez nem kapcsolódik a perszónifikáció mozzanata (ide sorolható például az árucikk, a műalkotás vagy az elidegeníthetetlen javak kategóriája). Az „új” anyagikultúra-kutatás hangsúlyos feladatának tekinti a tárgyidentitások kulturális definícióinak összehasonlítását (hogyan értelmezik különböző kontextusokban az etnicizált vagy a nemzetiesített javak, a luxus- vagy a tömegcikk fogalmát stb.), illetve a tárgyidentitás-váltások vizsgálatát (az elidegeníthetetlen vagy egyedi kulturális javak árucikké alakításának különböző stratégiáit, vagy azt, hogy miként lesz a tárgyi leletekből [hétköznapi használati tárgyakból vagy rituális kellékekből] egyedi műalkotás).

Az elmúlt évtizedben egyre többen kérdeztek rá például arra, miben és mennyire térnek el egymástól a *hasznosíthatóság* versus *hasznavehetetlenség* (hulladék), illetve az *újrahasznosíthatóság* kulturális értelmezései. E kérdésfelvetés eredményeként irányult a figyelem a használtcikk-kultúrák (*second-hand cultures*; vö. Gregson–Crewe 2003) olyan megjelenési formái felé, mint az olcsó használt cikkek árusító jótékonyági üzletláncok (*charity shops*; lásd a haldoklógondozással foglalkozó szervezetek támogatására szakosodott üzleteket az Egyesült Királyságban), vagy azok a hétvégenként, többnyire a szabadban (iskolaudvaron, parkolóknban stb.) szerveződő alkalmi használtcikk-piacok, ahova az „árusok” autók csomagtartójában hozzák – és gyakran onnan is értékesítik – portékáikat az érdeklődőknek (*car boot sale*). Ugyancsak a használtcikk-kultúrákhoz sorolható a régiségkereskedelem, vagy a különböző tárgytipusok gyűjtésére specializálódott gyűjtők tevékenysége.

A fentiekkel összhangban amellet érvelek, hogy nemcsak a személyek és társadalmi csoportok, de a dolgok esetében is beszélhetünk identitáspolitikáról (vö. Berta 2008b – lásd ebben a számban). Az utóbbi kifejezés itt egyrészt azon stratégiák és technikák megjelölésére szolgál, amelyek egy konkrét tárgy identitásrepertoárjának (származásának, kulturális életrajzáának; etnikai vagy társadalmi nemi identitásának stb.) manipulálására irányulnak. E törekvések célja rendszerint az identitáshamisítás, vagyis az, hogy a kérdéses tárgy egy olyan tárgykategória elemeként tűnjön fel, amelynek valójában nem része, vagy egy olyan konkrét tárggyal azonosítsák, amellyel nem azonos. (Lásd például a képzőművészeti alkotásokkal kapcsolatos hamisításokat [vö. Jones 1990, 1992; Radnóti 1995], a márkahamisítás esetét [vö. Jamieson 1999], valamint a tárgyak etnikai identitásának vagy eredetének manipulálására irányuló kísérleteket [lásd Berta 2008b – ebben a számban –, illetve Steiner 1994a].)

Másrészt a tárgyak identitáspolitikájának azok a társadalmi vagy szakmai viták is részét képezik, amelyek egy tárgy(típus) valamely identitása miatt alakulnak ki. Amikor egy település lakói a lokalitástudat megkonstruálására és materializálására törekedve saját érdekeiket és értékeiket előtérbe helyező, egymással rivalizáló kisebb csoportokba tömörülnek azért, hogy eldöntsék, mely tárgy(típus) lenne a legalkalmasabb arra, hogy a lokális identitás autentikus szimbólumává váljon, éppen ez a helyzet. A tárgyak identitáspolitikájához sorolhatóak azok a jelentésdefiníciós küzdelmek is, amelyek az előállítók, kereskedők és fogyasztók különböző köreit tömörítő érdekcsoportok között folynak azzal kapcsolatban, hogy hol húzandó meg a művészet vagy az árucikk kategóriájának határa: mely dolgok válhatnak e kategóriák részévé (és részesülhetnek a hozzájuk társuló jelentésekből és értékekből), illetve melyek szorulnak ki onnan (vö. a „Művészet, dominancia és a globalizálódó művészeti piac” című résszel, valamint Steiner e számban olvasható írásával).

I) *A technológia, mint anyagi kultúra.* Az „új” anyagikultúra-kutatás nagy gondot fordít a technológiák és a társadalom/kultúra kapcsolatának, egymásra gyakorolt hatásának értelmezésére. Közelebbről annak vizsgálatára, hogy az új technológiák megjelenése és elterjedése milyen társadalmi változásokat idéz elő (a helyváltoztatás újabb technológiai hogyan járultak hozzá a turizmus különböző formáinak kialakulásához, és tették azokat hétköznapi árucikké; az internet elterjedése nyomán hogyan jönnek létre az „elképzelt közösségek” [Anderson 1983] újabb típusai, illetve hogyan nyer új jelentést a transznacionalizmus vagy a diaszpóra fogalma stb.), valamint arra, hogy a társadalmi és piaci igények hogyan gyakorolnak hatást a technológiai fejlődésre. A leggyakrabban tanulmányozott területek kétségtelesen a kommunikációt és a térbeli mobilitás gyakorlatát érintő technológiai újításokkal kap-

csolatosak (a televízióval [vö. Allen–Hill 2004], a rádióval [vö. Skuse 2005], a számítógéppel, a mobiltelefonnal [vö. Horst és munkatársai 2005], az internettel [vö. Miller–Slater 2000; Smith–Kollock 1999] és a személyautókkal [vö. Miller 2001]).

E kutatások ugyanakkor a technológia-kritikának is jelentős figyelmet szentelnek. Vizsgálják például az új technológiák társadalmi kapcsolatokra gyakorolt hatásait, vagy azt, hogy a technológiák globalizálódása (lásd például a gyorséterem-hálózatok elterjedését) részt vesz-e, és ha igen, milyen módon a gazdaságilag kevésbé fejlett régiók „szimbolikus gyarmatosításában”, a Nyugat hegemoniájának, a világrészek közötti társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségeknek a kialakításában és újratermelésében. Ugyancsak gyakran kérdeznak rá arra, hogy a különböző árucikkek (keleti szőnyegek, képzőművészeti alkotások, „nemzeti ételek” stb.) mellett hogyan válnak társadalmilag jelöltté (az etnikai, lokális vagy nemzeti identitás markerévé stb.) az előállításuk során alkalmazott technológiák is. Hogyan jönnek létre a *nemzeti* vagy *etnotechnológiák* (vö. Banerjee–Miller 2003; Küchler–Were 2005a; Esterik 1999), és miként járulnak hozzá különböző identitásprojektekhez, illetve alakíthatók át jövedelmező árucikkekké (lásd például a „nemzeti” recepteket és szakácskönyveket [vö. Appadurai 1988; Keller Brown–Mussell 1984; Cwiertka 2007] stb.)?

m) *A dolgok anyagi aspektusai és az érzékelés/észlelés kultúrái.* Amint arról a tanulmány második részében már esett szó, az „új” anyagikultúra-kutatás intenzíven érdeklődik aziránt, hogy a dolgok anyagi tulajdonságai (forma, szín, anyag, tartósság stb.) milyen szerepet játszanak a szubjektumok és a dolgok közötti interakciókban: mikor és miért társítanak jelentést hozzájuk, e tulajdonságok hogyan „befolyásolják” a szubjektumok dolgokra irányuló választásait (vö. Miller 2005b; Fejős–Frazon 2007). Ezzel összhangban az utóbbi néhány évtizedben egyre több kutatás (vö. Howes 2003, 2004; Classen 1993; Edwards–Gosden–Phillips 2006) szentelt figyelmet annak, hogy egyes kulturális vagy társadalmi változók (lokálitás, társadalmi nem, etnikai identitás stb.) miként befolyásolják az érzékelés/észlelés folyamatait. Hogyan jellemezhetőek és miben térnek el egymástól az érzékelés/észlelés (szub)kultúrái (lásd például a társadalmicsoport-specifikus testképkoncepciókat; a színek társadalmi nemi, kulturális vagy etnikai alapon szerveződő jelentéseit; valamint azokat a zenei vagy a képzőművészeti alkotások egy csoportja köré szerveződő ízlésközösségeket, amelyek identitását és belső kohézióját a fogyasztás sajátos módja biztosítja)?¹⁰

A közelmúltban egyre több kutató érdeklődését keltette fel a materiális és az immateriális, vagyis az anyagi formát öltő és az absztrakt dolgok (érzések, emlékek, transzcendens világok stb.) viszonya. Az ide sorolható kutatások egyöntetűen kritikával illetik azt a – szakmai diskurzusokban és a közbeszédben egyaránt gyakran felbukkanó – véleményt, miszerint a materiális és az immateriális egymást kizáró minőségek, azok viszonya pedig kizárólag oppozícióként értelmezhető. Ezzel szemben amellet érvelnek, hogy a materiális és az immateriális egymást feltételező és kiegészítő kategóriák, amelyek kölcsönösen megvilágítják és értelmezik, illetve formálják egymást. Az *immateriális világok anyagi kultúráival* foglalkozó kutatások gyakran teszik fel azt a kérdést, hogy az anyagi formát öltő dolgok milyen szerepet játszanak az immateriális világok megjelenítésében, érzékelhetővé és észlelhetővé tételében

10 Lásd az érintéssel (Classen 2005; Pye 2007), a szaglással (Classen–Howes–Synnott 1994; Drobnick 2006), a hangokkal/hallással (Bull–Back 2003), az ízl(él)éssel (Korsmeyer 2005), vagy a vizuális kultúra (Mirzoeff 2002) különböző aspektusaival foglalkozó írásokat. Vö. a *Senses & Society* című folyóirat tanulmányaival.

(lásd a transzcendens világ[ok] anyagi kultúráit: a szakrális segédeszközöket és épületeket; vö. a *Material Religion* című folyóirat tanulmányaival, vö. Miller 2005b), valamint a velük folytatott kommunikációban (lásd a transzcendensnek felajánlott áldozatokat stb.). Másrészt hangsúlyozzák az olyan kutatások szükségességét, amelyek annak értelmezésére irányulnak, hogy az immateriális világok hogyan gyakorolnak hatást a nem közvetlenül őket reprezentáló dolgokra, értékpreferenciákra és gyakorlatokra. Ez utóbbi folyamattal foglalkozik például Maurer (2005) tanulmánya, amely azt mutatja be, hogy a transzcendenssel kapcsolatos iszlám elképzelések hogyan befolyásolják az iszlám bankok pénzügyi tevékenységét (például a kölcsönügyleteket).

n) *A test mint tárgy: esztétizálás és kommodifikáció.* A test nemcsak az érzékelésnek/észlelésnek tulajdonított jelentőség miatt vált az „új” anyagikultúra-kutatás hangsúlyos kutatási területévé, hanem kulturális meghatározottsága és az esztétizálás, illetve az árucikké alakítás gyakorlata iránti érdeklődés miatt is. Az előbbi kapcsán többnyire azt vizsgálták, hogy milyen stratégiák és technikák segítségével megy végbe, illetve hogyan hasznosul a test esztétizálása. Számos kutatás értelmezte például a „második bőrként” is definiált öltözködéshez (vö. Küchler–Were 2005b; Küchler–Miller 2005), a tetováláshoz (vö. Gell 1993; Pitts 2003; Thomas–Douglas–Cole 2005), illetve a testékszerekhez társuló kulturális és társadalmi jelentéseket, vagy a testtervezés és -karbantartás olyan esztétikai szempontok által (is) vezérelt formáit, mint a testtudatos táplálkozás vagy a plasztikai sebészeti beavatkozások csoportja.

A test árucikké alakításának különböző formái ugyancsak számos kutatást inspiráltak. Részletesen vizsgálták például a kommodifikált emberi test és a divatvilág kapcsolatát, de az áruba bocsátás olyan kevésbé magától értetődő, ritkábban tanulmányozott típusait is, mint a prostitúció (vö. Ichinosawa 2007), a szentté vagy boldoggá avatott személyek gyógyító erejének tekintett, ereklyeként tisztelt földi maradványaira specializálódott kereskedelem (vö. Geary 1986; Geisbusch 2007), a megélhetési stratégiaként szolgáló mozgáskultúrák csoportja (lásd a balettet; vö. Wulff 1998), vagy a test miniatürizált másolataiként értelmezhető Barbie-babák árucikk-kultúrája (vö. Rogers 1999; Chin 1999; Phillips 2002). Az utóbbi néhány évtizedben az új biotechnológiák elterjedése nyomán a(z emberi) biotőke (*biocapital*, vö. Rajan 2006) is egyre nagyobb gazdasági jelentőségre tett szert, és a test kommodifikációjának olyan, eddig ismeretlen formái jelentek meg, amelyek újabb lendületet adtak a szubjektumokat a dolgoktól elválasztó határ természetének és kijelölésének kérdésével, valamint a test státusával kapcsolatos korábbi társadalomtudományi vitáknak. Ide sorolhatóak például a „szövetgazdaságok” (*tissue economies*, vö. Waldbly–Mitchell 2006) olyan típusai, mint a szervfelajánlás és -kereskedelem (vö. Scheper-Hughes 2000; Scheper-Hughes–Wacquant 2003; Wilkinson 2003; Ben-David 2005; Appadurai 2005; Leach 2005), a petesejt-adományozás gyakorlata, a spermabankok vagy a béranyaság (vö. Kopytoff 1986 – lásd ebben a számban).

o) Az „új” anyagikultúra-kutatás iránt érdeklődő antropológusok, művészettörténészek, geográfusok és szociológusok egyre gyakrabban kérdeznak rá arra, hogy milyen szerepet töltenek be a szubjektumok és társadalmi csoportok életében a *tájak és tájrepresentációk*. Hogyan teszik társadalmilag jelöltté a tér egyes szegmenseit: miként strukturálják, illetve „népesítik be” anyagi formát öltő dolgokkal (épületekkel, emlékművekkel, határjelekkel stb.), valamint jelentésekkel, értékekkel és emlékekkel azokat a különböző egyének és csoportok, és e gyakorlatok révén hogyan hozzák létre a tér nemzetiesített, etnicizált, politikai vagy lokális változatait (vö. Bender 1999, Ilyés 2004)? Az utóbbi másfél évtizedben számos kutatás

foglalkozott például azzal, hogy a nemzeti tájak hogyan hasznosulhatnak szimbolikus, illetve gazdasági erőforrásokként a honvágy-, a kulturális örökség- és az ökoturizmus keretei között, akárcsak azzal, hogy a szocialista országok politikai elitje milyen technikák és stratégiák segítségével hozta létre az átpolitizált, ideológiai „termékként” felfogott teret, illetve hogyan hasznosította azt. Ez utóbbi kutatások rámutattak arra, hogy a domináns politikai ideológia hogyan materializálta, naturalizálta, propagálta és reprodukálta önmagát a nyilvános terek strukturálása és megjelölése révén (az utcanév-választás stratégiáitól az ideológiai üzenetet hordozó köztéri emlékművek felállításán át a szocialista építészetig), a magánszférához tartozó terek kialakításának részleges felügyelete segítségével (lásd a lakótérszerkezettel, a lakberendezési stílussal és tárgyakkal kapcsolatos szocialista „irányelveket”), valamint a szocialista táj művészeti reprezentációit felhasználva (lásd például az e tárgyú képzőművészeti és irodalmi alkotásokat). (Vö. Buchli 2000; Reid–Crowley 2000; Reid 2000; Crowley–Reid 2002; Dobrenko–Naiman 2005).

p) Az „új” anyagikultúra-kutatás szemléletmódját alkalmazó, legkidolgozottabb és leggyakrabban vizsgált területek egyike kétségtelenül a *fogyasztáskutatásé*. Az, hogy itt csupán egy rövid bekezdés erejéig esik szó róla, két okkal magyarázható. Egyrészt azzal, hogy a fogyasztás különböző aspektusaival érintőlegesen már a korábbi téma- és kérdésfelvetések egy része is foglalkozott, másrészt azzal, hogy a közelmúltban épp a *Replikában* jelent meg a fogyasztói társadalom és kultúra kérdéseit érintő egyik legérzékenyebb magyar nyelvű áttekintés (Simányi 2005), valamint egy ahhoz kapcsolódó, hiánypótló fordításblokk (lásd a 2005/51–52. számban. Vö. a *Replika* 1996/21–22. számában megjelent „Fogyasztás és kultúra. Fogyasztás, idő, történelem” című, illetve az 1997/26. számban található, „A fogyasztói szocializmus” címet viselő tanulmányblokkal).

4. Tárgy-transzformációk: határátlépés, életrajz, identitás

A *Replika* e számában olvasható tanulmányokat a tárgyak jelentését, értékét érintő transzformációk és a tárgyak körül kibontakozó társadalmi, kulturális és gazdasági folyamatok iránti érzékenység, valamint a tárgyak különböző használati kontextusok és értékkezssimek közötti mozgásával kapcsolatos érdeklődés fűzi össze. Habár eltérő módon és mértékben, de valamennyi tanulmány megkülönböztetett figyelmet szentel a dolgok kulturális életrajzainak.

Appadurai és Kopytoff itt közölt írásai eredetileg az „új” anyagikultúra-kutatás egyik intellektuális mérföldkövének számító tanulmánygyűjteményben, *A dolgok társadalmi életében* [*The Social Life of Things*] jelentek meg 1986-ban. Egyetérthetünk Graeber (2001: 30) megjegyzésével, miszerint „ha létezik olyan tanulmány, amelyről elmondható, hogy a legnagyobb hatást gyakorolta arra a módra, ahogyan az antropológusok mostanában az érték mibenlétéről beszélnek, az kétségtelenül Arjun Appadurai »Az áruk és az érték politikája« című munkája...”. *A dolgok társadalmi élete* társadalomtudományi jelentőségét jól mutatja az a Wim van Binsbergen és Peter Geschiere (2005) által szerkesztett, főként Afrikára fókuszáló terjedelmes tanulmánygyűjtemény is [*Commodification: Things, Agency and Identities (The Social Life of Things Revisited)*], amely egyrészt az Appadurai szerkesztette kötet társadalomtudományokra gyakorolt hatásának elemzésére vállalkozik, másrészt a kommodifikáció kulturális és társadalmi dinamikáját megvilágító újabb tanulmányok sorát gyűjti össze.

Appadurai és Kopytoff tanulmányai egyrészt azért váltak hallatlanul népszerűvé (nemcsak a modern anyagikultúra-kutatás szemléletmódját képviselő kutatók körében), mert szerzőik olyan gondolatébresztő, inspiratív elemzői kategóriák sorát alkották meg és „emelték be” a társadalomtudományi diskurzusokba, amelyek hasznos elemeivé váltak a dolgok és a szubjektumok viszonyával foglalkozó értelmezések fogalmi eszköztárának. Appadurai tanulmányának köszönhető például az ’értékrezsim’ (*regime of value*), az ’érték és a fogyasztás politikája’ (*politics of value and consumption*), az ’értékverseny’ (*tournament of value*), és a ’dolgok társadalmi élete’ (*social life of things*) kifejezések meghonosítása,¹¹ amíg a ’dolgok kulturális életrajza’ (*cultural biography of things*) terminus Kopytoff nevéhez fűződik. Appadurai és Kopytoff írásainak tudományos jelentősége és vonzereje ugyanakkor – e fogalmak bevezetésén túl – szemléletformáló jellegükből is fakad, vagyis abból, hogy újszerű, dinamikusabb perspektívát kínálnak a dolgok és a szubjektumok közötti interakciók, valamint a tárgytranszformációk értelmezéséhez. E perspektíva hangsúlyos eleme az életrajzi módszer, amely – érvelnek a szerzők – a dolgok vizsgálata során is eredményesen alkalmazható. Kopytoff (1986: 66–67 – lásd ebben a számban: 109) szerint akkor, ha

...egy dolog életrajzával foglalkozunk, hasonló kérdéseket tehetünk fel, mint a személyek életrajzával kapcsolatban: szociológiai értelemben milyen életrajzi lehetőségek kapcsolódnak a kérdéses dolog „státuszához” az adott kultúrában és időszakban, illetve azok milyen módon valósulnak meg? Honnan származik az adott dolog, és ki készítette? Milyen életutat járt be idáig, és mit tekintenek az emberek az ilyen dolgok ideális életútjának? Milyen „korokat” vagy periódusokat különítenek el a dolog „életében”, és milyen kulturális markereket társítanak azokhoz? Hogyan változik a dolog használata az idő előrehaladtával, és mi történik vele akkor, amikor használhatóságának végére ér?

Az életrajzi megközelítés képviselői abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a tárgyak – miközben előállításuk pillanatától eljutnak a használatból való végleges kivonásig – nemcsak arra képesek, hogy materializálják tulajdonosaik életútját, vagyis „emléktárgyakká”, életrajzi tárgyakká váljanak, hanem eközben maguk is szert tehetnek társadalmilag konstruált életrajzokra. Ezek az életrajzok a tárgy társadalmi karrierjének számos mozzanatát magukban foglalhatják: az előállítás helyétől és idejétől a tulajdonosok során át a tárgy használati kontextusok és értékrezsimek közötti vándorlásáig, a tárgy jelentésében és értékében bekövetkezett fontosabb változásokig, valamint azoknak a társadalmilag konstruált tárgykategóriáknak (árucikk, identitásszimbólum stb.) a soráig, amelyekbe a tárgyat életútja különböző periódusaiban használói besorolták. Amint arra Appadurai felhívja a figyelmet, az egyes tárgyak egyedi kulturális életrajzait érdemes elkülöníteni az egyes tárgykategóriák vagy tárgycsoportok (például a műalkotás, az ereklye) társadalmi karrierjétől (bár ez korántsem mindig egyszerű feladat), mivel ez utóbbiak vizsgálata tágabb időintervallumot átfogó perspektívát igényel, és részben eltérő természetű következtetések levonására ad alkalmat. A tárgyéletrajzok azonban más rendezőelvek mentén, például az alapján is csoportosíthatók, hogy a bennük dokumentált eseményekre egy konkrét kulturális vagy társadalmi kontextus határain belül került-e sor, vagy azokat jórészt a tárgyak *szimbolikus határátlépései*: kulturális vagy társadalmi kontextusváltásai idézték elő (vö. Berta 2006).

Az életrajzi megközelítés újszerűsége, „magyarázó ereje” elsősorban abban rejlik, hogy olyan perspektívát kínál, amely alkalmas a tárgyak szimbolikus és anyagi metamorfózisai-

11 Appadurai tanulmányának kritikáját lásd Graeber 2001: 30–33.

nak, valamint az értékrezsimék és kontextusok közötti mozgásának nyomon követésére, vagyis képes a tárgyakkal kapcsolatos folyamatszerűség és dinamika észlelésére és megragadására – így lehetővé teszi a szubjektumok és a dolgok közötti interakciók mélyebb megértését.

Miközben Appadurai és Kopytoff az árucikké alakítás, illetve az egyedivé tétel (szingularizálás) társadalmi dinamikáját: technikáit és stratégiáit, korlátait és fokozatait, motivációit és hasznosításának lehetőségeit vizsgálják, számos olyan, a tárgyak társadalmi létmódjával kapcsolatos felismerésre és összefüggésre rámutatnak, amelyek hangsúlyos elemei (vé váltak) a modern anyagikultúra-kutatás öndefiníciójának. Melyek ezek?

a) Egyrészt az a tapasztalat, hogy a dolgok nem statikus és inaktív „díszletei” a szubjektumok életének, hanem maguk is folyamatosan változnak: szimbolikus transzformációkon (jelentés- és értékváltozásokon) mennek keresztül, értékrezsimeket és használati kontextusokat elválasztó szimbolikus határokat lépnek át, változik térbeli elhelyezkedésük és aktuális tulajdonosaik személye. A dolgok tehát *mozgásban lévő entitások (objects-in-motion)*, vagyis a köréjük szerveződő és az általuk előidézett társadalmi dinamika perspektívájából (is) érdemes vizsgálni azokat.

b) Szorosan kapcsolódik ehhez a *folyamatszerűség* iránti érzékenység gondolata. Eszerint az anyagikultúra-kutatásnak nemcsak arra kell rákérdeznie, hogy a tárgyak mely tárgyesztályokba tartoznak, hanem ugyanilyen hangsúlyosan figyelembe kell vennie azt az utat is, amelyet a dolgok az egyes tárgyesztályokba kerülésükig, illetve a tárgyesztályok között megtesznek. Vagyis a tárgyak nemcsak „a valamiként való létezés”, hanem „a *valamivé válás*” perspektívájából is érdemesek az elemzésre. A folyamatszerűség iránti érzékenység követelménye arra is figyelmeztet, hogy a dolgok elválaszthatatlanok azoktól a társadalmi, gazdasági és kulturális folyamatoktól (és nehezen értelmezhetőek azokból kiszakítva), amelyek hatást gyakorolnak rájuk, és amelyek alakításában maguk is részt vesznek. Ahogyan Domańska (2006: 181) – Kristeva kifejezését parafrázálva – rámutat: az életrajzi módszer elsősorban „a »folyamatban lévő tárgy« (vagyis a folyamatszerű tárgy) iránt érdeklődik...”.

c) Végül Appadurai és Kopytoff tanulmányai arra is felhívják a figyelmet, hogy a tárgyak nem „befejezett”, „lezárt”, hanem társadalmi karrierjük során mindvégig „nyitott” entitások – szimbolikus és anyagi tulajdonságaik tekintetében egyaránt.

Az életrajzi megközelítés számos elemzésben meghatározó szerephez jutott. Csupán néhányat említve ezek közül: Callahan (1999) a philadelphiai Szabadság Harang, Hamilakis (1999) az athéni Parthenon márványszobrai, Gosden és Marshall (1999) egy Fidzsi-szigetekről származó, ma az oxfordi Pitt Rivers Múzeumban kiállított nyaklánc, Hansen (1995) a használt ruhák egyes típusai, Rainbird (1999) a csendes-óceáni szigetvilág nyugati részén élő társadalmak fazekastermékei, Saunders (1999) az igazgyöngyök, Fenn (1997) a James A. Teit által észak-amerikai tahltan közösségekből összegyűjtött tárgyak, dalok, fényképek stb. egy csoportja, Gilling és Pollard (1999) a helyhez kötött, megalitikus kőtömbök, Stengs (2005) az uralkodó Chulalongkorn portréi, Turgeon (1997) az Amerikába érkező, Európában készített rézüstök, Berta (2006, 2008a) pedig az erdélyi gábor román ezüst presztízstárgyai esetében használja az életrajzi módszert. Az anyagikultúra-kutatás eredményeit bemutató nemzetközi konferenciákon gyakran külön szekcióban kapnak helyet a tárgyéletrajz-vizsgálatok (lásd például a Susan Pearce tiszteletére 2008 decemberében Leicesterben megrendezett Anyagi világok [*Material Worlds*] című konferenciát, azon belül is a „Targyéletrajzok/életrajzi tárgyak” szekció előadásait).

Az érték politikája iránt intenzíven érdeklődő kritikai muzeológia és művészetantropológia területén különösen produktívnak bizonyult a tárgyak kulturális életrajzainak vizsgálata, ugyanakkor e módszer jól hasznosítható a tárgyak és az emlékezet kapcsolatát, az autentikusság megkonstruálását, a kulturális örökség politikáját és a repatriotizációra irányuló törekvéseket, valamint a régiségpiac és az aukciósházak tevékenységét elemző kutatásokban is.

„Az autentikusság keresése és az afrikai művészet feltalálása” című tanulmány egy fejezet Steiner nagy visszhangot kiváltó *African Art in Transit* (1994a) című monográfiájából, amely az anyagi kultúra, a nyugati művészeti kánon(ok) és a globalizálódó művészeti piac, valamint a kommodifikáció kapcsolatát vizsgálja. Az itt közölt fejezet elsősorban arra keres magyarázatot, hogy mely (érdekcsoportok milyen szempontok alapján és milyen motivációknak engedve konstruálják meg az „afrikai művészet” kategóriáját és az autentikusság fogalmát, és hogyan igyekeznek manipulálni azokat. (A művészet kategóriájához kapcsolódó autentikusság-értelmezésekben rendszerint kitüntetett szerep jut a tárgyéletrajzoknak.) Pellandini-Simányi tanulmánya annak elemzésére vállalkozik, hogy miként változik a lakberendezési tárgyakhoz társított jelentések és értékek csoportja három középosztálybeli család három generációja esetében, amíg Berta tanulmányának fókuszában az erdélyi Gábor romák ezüst presztízstárgyai és az e tárgyakra irányuló patinahamisítás – mint gazdasági és politikai stratégia – vizsgálata áll.

Hivatkozott irodalom

- Albano, Caterina (2007): Displaying Lives: The Narrative of Objects in Biographical Exhibitions. *Museum and Society* 5(1): 15–28.
- Allen, Robert C. és Annette Hill (szerk.) (2004): *The Television Studies Reader*. London: Routledge.
- Anderson, Benedict (1983): *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Appadurai, Arjun (1988): How to Make a National Cuisine: Cookbooks in Contemporary India. *Comparative Studies in Society and History* 30(1): 3–24.
- Appadurai, Arjun (1986): Introduction: Commodities and the Politics of Value. In *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Arjun Appadurai (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 3–63. Magyarul: Az áruk és az érték politikája. *Replika* 63: 61–106.
- Appadurai, Arjun (2005): Materiality in the Future of Anthropology. In *Commodification: Things, Agency, and Identities*. Wim van Binsbergen – Peter Geschiere (szerk.). Berlin: LIT, 145–173.
- Attfield, Judith (2000): *Wild Things: The Material Culture of Everyday Life*. Oxford: Berg.
- Banerjee, Mukulika–Miller, Daniel (2003): *The Sari*. Oxford: Berg.
- Ben-David, Orit Brawer (2005): *Organ Donation and Transplantation: Body Organs as an Exchangeable Socio-Cultural Resource*. Westport: Praeger.
- Bender, Barbara (1999): *Stonehenge: Making Space*. Oxford: Berg.
- Berta Péter (2006): Tárgyhasználat, identitás és a különbség politikája. (Az etnikai identitásszimbólum-alkotás gyakorlata az erdélyi Gáborok között.) In *Ethno-Lore. Az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve XXIII*. Vargyas Gábor (szerk.). Budapest: Akadémiai, 147–192.
- Berta Péter (2008a): Identitás(szimbólum)-brókerek. Bazár jellegű ügyletek és kockázatmenedzselés a Gábor presztízstárgygazdaságban. *Tabula* 11(1–2): 3–44.
- Berta Péter (2008b): A tárgyak identitáspolitikája. A patinahamisítás, mint alkalmi megélhetési/politikai stratégia és a Gábor presztízstárgygazdaság. *Replika* 63: 163–196.
- Binkley, Sam (2000): Kitsch as a Repetitive System: A Problem for the Theory of Taste Hierarchy. *Journal of Material Culture* 5(2): 131–152.

- Binsbergen, Wim van (2005): Commodification: Things, Agency, and Identities: Introduction. In *Commodification: Things, Agency, and Identities. (The Social Life of Things Revisited.)* Wim van Binsbergen–Peter Geschiere (szerk.). Berlin: LIT, 9–52.
- Binsbergen, Wim van–Peter Geschiere (szerk.) (2005): *Commodification: Things, Agency, and Identities. (The Social Life of Things Revisited.)* Berlin: LIT.
- Boivin, Nicole (2008): *Material Cultures, Material Minds: The Impact of Things On Human Thought, Society, and Evolution.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Boswell, David–Evans, Jessica (szerk.) (1999): *Representing the Nation. Histories, Heritage and Museums.* London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste.* Cambridge MA: Harvard University Press.
- Brown, Michael F. (2004): *Who Owns Native Culture?* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Buchli, Victor (2000): *An Archaeology of Socialism.* Oxford: Berg.
- Buchli, Victor (2002a): Introduction. In *The Material Culture Reader.* Victor Buchli (szerk.). Oxford: Berg, 1–22.
- Buchli, Victor (szerk.) (2002b): *The Material Culture Reader.* Oxford: Berg.
- Buchli, Victor (szerk.) (2004): *Material Culture. Critical Concepts in the Social Sciences.* London: Routledge.
- Bull, Michael–Back, Les (szerk.) (2003): *The Auditory Culture Reader.* Oxford: Berg.
- Callahan, Robbey (1999): The Liberty Bell. From Commodity to Sacred Object. *Journal of Material Culture* 4(1): 57–78.
- Caldwell, Melissa L. (2002): The Taste of Nationalism: Food Politics in Postsocialist Moscow. *Ethnos* 67(3): 295–319.
- Carbonell, Bettina Messias (szerk.) (2004): *Museum Studies: An Anthology of Contexts.* Oxford: Blackwell.
- Chin, Elizabeth (1999): Ethnically Correct Dolls: Toying with the Race Industry. *American Anthropologist* 101(2): 305–321.
- Classen, Constance (szerk.) (1993): *Worlds of Sense: Exploring the Senses in History and Across Cultures.* London: Routledge.
- Classen, Constance (szerk.) (2005): *The Book of Touch.* Oxford: Berg.
- Classen, Constance–David Howes–Anthony Synnott (2007): *Aroma: The Cultural History of Smell.* London: Taylor&Francis.
- Clifford, James (1988): *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art.* Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Clifford, James (1997): *Routes: Travels and Transitions in the Late 20th Century.* Cambridge MA: Harvard University Press.
- Cohen, Eric (1988): Authenticity and Commodification in Tourism. *Annals of Tourism Research* 15:371–386.
- Crowley, David–Susan E. Reid (szerk.) (2002): *Socialist Spaces: Sites of Everyday Life in the Eastern Bloc.* Oxford: Berg.
- Cuno, James (2008): *Who Owns Antiquity? Museums and the Battle over Our Ancient Heritage.* Princeton: Princeton University Press.
- Cwiertka, Katarzyna J. (2007): *Modern Japanese Cuisine: Food, Power and National Identity.* London: Reaktion Books.
- Dant, Tim (1999): *Material Culture in the Social World: Values, Activities, Lifestyles.* Buckingham: Open University Press.
- Dant, Tim (2004): *Materiality and Society.* Maidenhead: Open University Press.
- Dobrenko, E. A.–Eric Naiman (szerk.) (2005): *The Landscape of Stalinism: The Art and Ideology of Soviet Space.* Washington: University of Washington Press.
- Domańska, Ewa (2006): The Return to Things. *Archaeologia Polona* 44: 171–185.
- Drobnick, Jim (szerk.) (2006): *The Smell Culture Reader.* Oxford: Berg.
- Edwards, Elizabeth (2002): Material Beings: Objecthood and Ethnographic Photographs. *Visual Studies* 17(1): 67–75.
- Edwards, Elizabeth–Chris Gosden–Ruth Phillips (szerk.) (2006): *Sensible Objects: Colonialism, Museums, and Material Culture.* Oxford: Berg.
- Errington, Shelly (1998): *The Death of Authentic Primitive Art: And Other Tales of Progress.* Berkeley: University of California Press.
- Esterik, Penny Van (1999): Fabricating National Identity: Textiles in Lao PDR. *Museum Anthropology* 23(1): 47–55.
- Feischmidt Margit (2002): Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. In *A nemzet antropológiája.* A. Gergely András (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 112–125.
- Fejős Zoltán (2003a): *Tárgyfordítások.* Budapest: Gondolat.

- Fejős Zoltán (2003b): Museums: Border Makers, Border Breakers. In *The Making and Breaking of Borders. Ethnological Interpretations, Presentations, Representations*. Teppo Korhonen–Helena Ruotsala–Eeva Uusitalo (szerk.). Helsinki: Finnish Literature Society, 293–302.
- Fejős Zoltán (2004): The Journey's Memory: The Objects and the Images. In *Touristic Construction and Consumption of Culture(s)*. Miklós Cseri–Zoltán Fejős–Zsuzsa Szarvas (szerk.). Budapest–Szentendre: Hungarian Ethnographical Society – Museum of Ethnography–Hungarian Open Air Museum, 11–24.
- Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt (szerk.) (2000): *Turizmus és kommunikáció*. Budapest–Pécs: Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikációs Tanszék.
- Fejős Zoltán–Szijártó Zsolt (szerk.) (2003): *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k. A turizmus társadalomtudományos magyarázata*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Fejős Zoltán–Frazon Zsófia (szerk.) (2004): *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Fejős Zoltán–Frazon Zsófia (szerk.) (2005): *Jelentéstelel tárgyak*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Fejős Zoltán–Frazon Zsófia (szerk.) (2007): *Műanyag*. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Fenn, Catherine J. (1997): Life History of a Collection: The Tahltan Materials Collected by James A. Teit. *Museum Anthropology* 20(3):72–91.
- Flam, Jack–Miriam Deutch (szerk.) (2003): *Primitivism and Twentieth-Century Art: A Documentary History*. Berkeley: University of California Press.
- Forty, Adrian–Susanne Küchler (szerk.) (2001): *The Art of Forgetting*. Oxford: Berg.
- Foster, Robert J. (2002): *Materializing the Nation: Commodities, Consumption, and Media in Papua New Guinea*. Bloomington: Indiana University Press.
- Foster, Robert J. (2008): *Coca-Globalization. Following Soft Drinks from New York to New Guinea*. New York: Palgrave Macmillan.
- Foucault, Michel (1980): *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings 1972–1977*. New York: Pantheon.
- Fox, Jon E. (2006): Consuming the Nation: Holidays, Sports, and the Production of Collective Belonging. *Ethnic and Racial Studies* 29(2): 217–236.
- Frazon Zsófia–K. Horváth Zsolt (2002): A megsértett Magyarország. A Terror Háza, mint tárgybemutató, emlékmű és politikai rítus. *Regio* 13(4): 303–347.
- Geary, Patrick (1986): Sacred Commodities: The Circulation of Medieval Relics. In *The Social Life of Things*. Arjun Appadurai (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 169–191.
- Geismar, Haidy (2001): What's in a Price? An Ethnography of Tribal Art at Auction. *Journal of Material Culture* 6(1): 25–49.
- Gell, Alfred (1993): *Wrapping in Images: Tattooing in Polynesia*. Oxford: Clarendon.
- Gell, Alfred (1998): *Art and Agency. An Anthropological Theory*. Oxford: Clarendon.
- Geisbusch, Jan (2007): For Your Eyes Only? The Magic Touch of Relics. In *The Power of Touch. Handling Objects in Museum and Heritage Contexts*. Nicholas Pye (szerk.). Vancouver: University of British Columbia Press, 73–88.
- Gillings, Mark–Joshua Pollard (1999): Non-Portable Stone Artifacts and Contexts of Meaning: The Tale of Grey Wether. *World Archaeology* 31(2): 179–193.
- Glass, Aaron (2004): Return to Sender. On the Politics of Cultural Property and the Proper Address of Art. *Journal of Material Culture* 9(2): 115–139.
- Gosden, Chris–Yvonne Marshall (1999): The Cultural Biography of Objects. *World Archaeology* 31(2): 169–178.
- Graburn, Nelson H. H. (szerk.) (1976): *Ethnic and Tourist Arts: Cultural Expressions from the Fourth World*. Berkeley: University of California Press.
- Graburn, Nelson H. H.–Aaron Glass (2004): Introduction. *Journal of Material Culture* 9(2): 107–114.
- Graeber, David (2001): *Toward An Anthropological Theory of Value. The False Coin of Our Own Dreams*. New York: Palgrave.
- Greenberg, Reesa–Bruce W. Ferguson–Sandy Nairne (szerk.) (1996): *Thinking about Exhibitions*. London: Routledge.
- Gregson, Nicky–Louise Crewe (2003): *Second-Hand Cultures*. Oxford: Berg.
- Hallam, Elizabeth–Elizabeth Hockey (2001): *Death, Memory and Material Culture*. Oxford: Berg.
- Hamilakis, Yannis (1999): Stories from Exile: Fragments from the Cultural Biography of the Parthenon (or 'Elgin') Marbles. *World Archaeology* 31(2): 303–320.
- Hansen, Karen Tranberg (1995): Transnational Biographies and Local Meanings: Used Clothing Practices in Lusaka. *Journal of Southern African Studies* 21(1): 131–145.
- Harrison, Simon (1995): Four Types of Symbolic Conflict. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 1(2): 255–272.
- Harrison, Simon (1999): Identity as a Scarce Resource. *Social Anthropology* 7(3): 239–251.

- Hebdige, Dick (1979): *Subculture: The Meaning of Style*. London: Routledge.
- Hitchcock, Michael–Ken Teague (szerk.) (2000): *Souvenirs: The Material Culture of Tourism*. London: Ashgate.
- Hoskins, Janet (1998): *Biographical Objects: How Things Tell the Stories of Peoples' Lives*. London: Routledge.
- Hoskins, Janet (2006): Agency, Biography and Objects. In *Handbook of Material Culture*. Christopher Tilley–Webb Keane–Susanne Küchler–Michael Rowlands–Patricia Spyer (szerk.). London: Sage, 74–84.
- Horst, Heather–Daniel Miller–Diane Austin–Broos–Elaine Bauer–James G. Carrier –Barry Chevannes–Lars Hinrichs–Aisha Khan–Karen Fog Olwig–Don Slater–Karla Slocum–Richard Wilk–Kevin A. Yelvington (2005): From Kinship to Link-Up: Cell Phones and Social Networking in Jamaica. *Current Anthropology* 46(5): 755–799.
- Howes, David (2003): *Sensual Relations: Engaging the Senses in Culture and Social Theory*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Howes, David (szerk.) (2004): *Empire of the Senses: The Sensual Culture Reader*. Oxford: Berg.
- Hunt, Nancy Rose (2005): Bicycles, Birth Certificates, and Clysters: Colonial Objects as Reproductive Debris in Mobutu's Zaire. In *Commodification: Things, Agency, and Identities. (The Social Life of Things Revisited.)* Wim van Binsbergen – Peter Geschiere (szerk.). Berlin: LIT, 123–142.
- Ichinosawa, Jumpei (2007): Economic Anthropology of Bangkok Go-Go Bars: Risk and Opportunity in a Bazaar-Type Market for Interpersonally Embedded Services. In *Choice in Economic Contexts: Ethnographic and Theoretical Enquiries*. Donald C. Wood (szerk.). Amsterdam: Elsevier, 125–150.
- Ilyés Zoltán (2004): Szimbolikus határok és határjelek. A turisták és a helyiek határtermelő és -olvasó aktivitása Gyimesben. In *[vagabundus] Gulyás Gyula tiszteletére*. Biczó Gábor (szerk.). Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológiai Tanszék, 189–212.
- Jamieson, Mark (1999): The Place of Counterfeits in Regimes of Value: An Anthropological Approach. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 5(1): 1–11.
- Jones, Mark (szerk.) (1990): *Fake? The Art of Deception*. Berkeley: University of California Press.
- Jones, Mark (szerk.) (1992): *Why Fakes Matter. Essays on Problems of Authenticity*. London: British Museum Press.
- Karp, Ivan–Steven D. Lavine (szerk.) (1991): *Exhibiting Cultures: The Poetics and Politics of Museum Display*. Washington: Smithsonian Institution Press.
- Karp, Ivan–Corinne A. Kratz–Lynn Szwaja–Tomás Ybarro–Frausto (szerk.) (2006): *Museum Frictions: Public Cultures/Global Transformations*. Durham: Duke University Press.
- Keane, Webb (2006): Subjects and Objects. In *Handbook of Material Culture*. Christopher Tilley–Webb Keane–Susanne Küchler–Michael Rowlands–Patricia Spyer (szerk.). London: Sage, 197–202.
- Keller Brown, Linda–Kay Mussell (szerk.) (1984): *Ethnic and Regional Foodways in the United States: The Performance of Group Identity*. Knoxville: University of Tennessee Press.
- Kirshenblatt-Gimblett, Barbara (1998): *Destination Culture: Tourism, Museums, and Heritage*. Berkeley: University of California Press.
- Kitzmann, Andreas (2005): The Material Turn: Making Digital Media Real (Again). *Canadian Journal of Communication* 30(4): 681–686.
- Knappett, Carl (2002): Photographs, Skeuomorphs and Marionettes: Some Thoughts on Mind, Agency and Object. *Journal of Material Culture* 7(1): 97–117.
- Knappett, Carl (2005): *Thinking Through Material Culture: An Interdisciplinary Perspective*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Knappett, Carl–Lambros Malafouris (szerk.) (2008): *Material Agency. Towards a Non-Anthropocentric Approach*. New York: Springer.
- Kopytoff, Igor (1986): The Cultural Biography of Things: Commoditization as Process. In *The Social Life of Things. Commodities in Cultural Perspective*. Arjun Appadurai (szerk.). Cambridge: Cambridge University Press, 64–94.
- Magyarul: A dolgok kulturális életrajza: a kommodifikáció mint folyamat. *Replika* 63: 107–130.
- Korsmeyer, Carolyn (szerk.) (2005): *The Taste Culture Reader: The Experience of Food and Drink*. Oxford: Berg.
- Sz. Kristóf Ildikó (2004): Kulturális KRESZ az amerikai Délnyugaton, avagy hogyan legyünk „holisztikusak” manapság? In *Fehéren, feketén. Varsánytól Rititiig. Tanulmányok Sárkány Mihály tiszteletére I*. Borsos Balázs–Szarvas Zsuzsa–Vargyas Gábor (szerk.). Budapest: L'Harmattan, 97–118.
- Küchler, Susanne (2002): *Malanggan: Art, Memory and Sacrifice*. Oxford: Berg.
- Küchler, Susanne–Graeme Were (2005a): *Pacific Pattern*. London: Thames & Hudson.
- Küchler, Susanne–Graeme Were (szerk.) (2005b): *The Art of Clothing: A Pacific Experience*. London: University College London Press.
- Küchler, Susanne–Daniel Miller (szerk.) (2005): *Clothing as Material Culture*. Oxford: Berg.
- Kwint, Marius–Christopher Breward–Jeremy Aynsle (szerk.) (1999): *Material Memories: Design and Evocation*. Oxford: Berg.

- Lacy, Julie A.–William A. Douglass (2002): Beyond Authenticity: The Meanings and Uses of Cultural Tourism. *Tourist Studies* 2(1): 5–21.
- Latour, Bruno (1993): *We Have Never Been Modern*. New York: Harvester Wheatsheaf.
- Latour, Bruno (2005): *Reassembling the Social: An Introduction to Actor-Network-Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Law, John–John Hassard (szerk.) (1999): *Actor Network Theory and After*. Oxford: Blackwell.
- Leach, James (2005): Livers and Lives: Organ Extraction Narratives on the Rai Coast of Papua New Guinea. In *Commodification: Things, Agency, and Identities. (The Social Life of Things Revisited.)* Wim van Binsbergen–Peter Geschiere (szerk.). Berlin: LIT, 283–300.
- Lindquist, Galina (2002): Spirits and Souls of Business: New Russians, Magic and the Aesthetics of Kitsch. *Journal of Material Culture* 7(3): 329–343.
- Lury, Celia (1996): *Consumer Culture*. Cambridge: Polity.
- Lydon, Jane (2005): *Eye Contact: Photographing Indigenous Australians*. Durham: Duke University Press.
- Macdonald, Sharon (szerk.) (1998): *The Politics of Display: Museums, Science, Culture*. London: Routledge.
- Magyari-Vincze Enikő (1999): A kolozsvári egyetem és a romániai magyar identitáspolitika. *Replika* 37: 57–66.
- Marcus, George E.–Fred R. Myers (1995a): The Traffic in Art and Culture: An Introduction. In *The Traffic in Culture. Refiguring Art and Anthropology*. George E. Marcus–Fred R. Myers (szerk.). Berkeley: University of California Press, 1–55.
- Marcus, George E.–Fred R. Myers (szerk.) (1995b): *The Traffic in Culture. Refiguring Art and Anthropology*. Berkeley: University of California Press.
- Marstine, Janet (szerk.) (2005): *New Museum Theory and Practice: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Maurer, Bill (2005): Does Money Matter? Abstraction and Substitution in Alternative Financial Forms. In *Materiality*. Daniel Miller (szerk.). Durham: Duke University Press, 140–164.
- McCracken, Grant (1988): *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington: Indiana University Press.
- Merlan, Francesca (2001): Aboriginal Cultural Production into Art: The Complexity of Redress. In *Beyond Aesthetics: Art and the Technologies of Enchantment*. Christopher Pinney–Nicholas Thomas (szerk.). Oxford: Berg, 201–234.
- Miller, Daniel (1987): *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Basil Blackwell.
- Miller, Daniel (1994): Artefacts and the Meaning of Things. In *Companion Encyclopedia of Anthropology*. Tim Ingold (szerk.). London: Routledge, 396–419.
- Miller, Daniel (1998a): Why Some Things Matter. In *Material Cultures. Why Some Things Matter*. Daniel Miller (szerk.). London: University College London Press, 3–23.
- Miller, Daniel (1998b): Coca-Cola: A Black Sweet Drink from Trinidad. In *Material Cultures. Why Some Things Matter*. Daniel Miller (szerk.). London: University College London Press, 169–188.
- Miller, Daniel (szerk.) (2001): *Car Cultures*. Oxford: Berg.
- Miller, Daniel (2002): Consumption. In *The Material Culture Reader*. Victor Buchli (szerk.) Oxford: Berg, 237–243.
- Miller, Daniel (2005a): Materiality: An introduction. In *Materiality*. Daniel Miller (szerk.). Durham: Duke University Press, 1–50.
- Miller, Daniel (szerk.) (2005b): *Materiality*. Durham: Duke University Press.
- Miller, Daniel–Christopher Tilley (1996): Editorial. *Journal of Material Culture* 1(1): 5–14.
- Miller, Daniel–Don Slater (2001): *The Internet: An Ethnographic Approach*. Oxford: Berg.
- Mirzoeff, Nicholas (szerk.) (2002): *The Visual Culture Reader*. London: Routledge.
- Munn, Nancy (1986): *The Fame of Gawa*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Myers, Fred R. (2001): Introduction. In *The Empire of Things: Regimes of Value and Material Culture*. Fred R. Myers (szerk.). Santa Fe: SAR Press, 3–61.
- Myers, Fred R. (2002): *Painting Culture. The Making of an Aboriginal High Art*. Durham: Duke University Press.
- Myers, Fred (2006a): 'Primitivism', Anthropology, and the Category of 'Primitive Art'. In *Handbook of Material Culture*. Christopher Tilley–Webb Keane–Susanne Küchler–Michael Rowlands–Patricia Spyer (szerk.). London: Sage, 267–284.
- Myers, Fred R. (2006b): Collecting Aboriginal Art in the Australian Nation. Two Case Studies. *Visual Anthropology Review* 21(1–2): 116–137.
- Olsen, Bjørnar (2003): Material Culture after Text: Re-Membering Things. *Norwegian Archaeological Review* 36(2): 87–104.
- Olsen, Bjørnar (2004): Steps Towards a Defense of Things. *Nordisk Museologi* 2: 25–36.

- Olsen, Bjørnar (2006): Scenes from a Troubled Engagement. Post-Structuralism and Material Culture Studies. In *Handbook of Material Culture*. Christopher Tilley–Webb Keane–Susanne Küchler–Michael Rowlands–Patricia Spyer (szerk.). London: Sage, 85–103.
- Osborne, Robin–Jeremy Tanner (szerk.) (2007): *Art's Agency and Art History*. Oxford: Blackwell.
- Otto, Lene–Lykke L. Pedersen (2004): „Összegyűjteni” önmagukat. Élettörténetek és az emlékezés tárgyai. In *Korunk és tárgyai – elmélet és módszer*. Fejős Zoltán – Frazon Zsófia (szerk.). Budapest: Néprajzi Múzeum, 28–39.
- Phillips, Kendall R. (2002): Textual Strategies, Plastic Tactics. Reading Batman and Barbie. *Journal of Material Culture* 7(2): 123–136.
- Phillips, Ruth B. (1998): *Trading Identities. The Souvenir in Native North American Art from the North-east, 1700–1900*. Seattle és London: University of Washington Press; Montreal és Kingston, McGill–Queen's University Press.
- Phillips, Ruth B.–Christopher B. Steiner (1999a): Art, Authenticity, and the Baggage of Cultural Encounter. In *Unpacking Culture. Art and Commodity in Colonial and Postcolonial Worlds*. Ruth B. Phillips–Christopher B. Steiner (szerk.). Berkeley: University of California Press, 3–19.
- Phillips, Ruth B.–Christopher B. Steiner (szerk.) (1999b): *Unpacking Culture. Art and Commodity in Colonial and Postcolonial Worlds*. Berkeley: University of California Press.
- Pinney, Christopher–Nicholas Thomas (szerk.) (2001): *Beyond Aesthetics: Art and the Technologies of Enchantment*. Oxford: Berg.
- Pinney, Christopher–Nicolas Peterson (szerk.) (2003): *Photography's Other Histories*. Durham: Duke University Press.
- Pitts, Victoria (2003): *In the Flesh: The Cultural Politics of Body Modification*. New York: Palgrave Macmillan.
- Pollock, Griselda (szerk.) (2007): *Museums After Modernism*. Oxford: Blackwell.
- Pomian, K. (1990): *Collectors and Curiosities: Paris and Venice 1500–1800*. Cambridge: Polity Press.
- Pratt, Mary Louise (1992): *Eyes of Empire: Travel and Transculturation*. London: Routledge.
- Price, Sally (1989): *Primitive Art in Civilized Places*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pye, Nicholas (szerk.) (2007): *The Power of Touch. Handling Objects in Museum and Heritage Contexts*. Vancouver: University of British Columbia Press.
- Radnóti Sándor (1995): *Hamisítás*. Budapest: Magvető.
- Rainbird, Paul (1999): Entangled Biographies: Western Pacific Ceramics and the Tombs of Phonpei. *World Archaeology* 31(2): 214–224.
- Rajan, Kaushik Sunder (2006): *Biocapital: The Constitution of Postgenomic Life*. Durham: Duke University Press.
- Reid, Susan E. (2000): Cold War in the Kitchen: Gender and the De-Stalinization of Consumer Taste in the Soviet Union Under Khrushchev. *Slavic Review* 61(2): 211–252.
- Reid, Susan E.–David Crowley (szerk.) (2000): *Style and Socialism: Modernity and Material Culture in Post-War Eastern Europe*. Oxford: Berg.
- Rogan, Bjarne (2004): Tárgyak és történeteik – valamint egyéb tulajdonok. Megjegyzések a birtoklás nyilvános és személyes aspektusáról idősek körében végzett felmérés alapján. In *Korunk és tárgyai – elmélet és módszer*. Fejős Zoltán–Frazon Zsófia (szerk.). Budapest: Néprajzi Múzeum, 57–67.
- Rogers, M. F. (1999): *Barbie Culture*. London: Sage Publications.
- Rojek, Chris–John Urry (szerk.) (1997): *Touring Cultures: Transformations of Travel and Theory*. London: Routledge.
- Satov, Murray (1997): Catalogues, Collectors, Curators: The Tribal Art Market and Anthropology. In *Contesting Art. Art, Politics and Identity in the Modern World*. Jeremy MacClancy (szerk.). Oxford: Berg, 215–241.
- Saunders, Nicholas J. (1999): Biographies of Brilliance: Pearls, Transformation of Matter and Being, c. AD 1492. *World Archaeology* 31(2): 243–257.
- Saunders, Nicholas J. (szerk.) (2004): *Matters of Conflict: Material Culture, Memory and the First World War*. London: Routledge.
- Scheper-Hughes, Nancy (2000): The Global Traffic in Human Organs. *Current Anthropology* 41(2): 191–224.
- Scheper-Hughes, Nancy – Loïc Wacquant (szerk.) (2003): *Commodifying Bodies*. London: Sage.
- Simányi Léna (2005): Bevezetés a fogyasztói társadalom elméletébe. *Replika* 2005/51–52: 165–195.
- Skuse, Andrew (2005): Enlivened Objects: The Social Life, Death and Rebirth of Radio as Commodity in Afghanistan. *Journal of Material Culture* 10(2): 123–137.
- Smith, Marc A.–Peter Kollock (szerk.) (1999): *Communities in Cyberspace*. London: Routledge.
- Steiner, Christopher B. (1994a): *African Art in Transit*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Steiner, Christopher B. (1994b): Technologies of Resistance: Structural Alteration of Trade Cloth in Four Societies. *Zeitschrift für Ethnologie* 119: 75–94.
- Steiner, Christopher B. (1996): Can the Canon Burst? *The Art Bulletin* 78(2): 213–217.

- Stengs, Irene (2005): The Commodification of King Chulalongkorn: His Portraits, Their Cultural Biographies, and the Enduring Aura of a Great King of Siam. In *Commodification: Things, Agency, and Identities. (The Social Life of Things Revisited.)* Wim van Binsbergen–Peter Geschiere (szerk.). Berlin: LIT, 301–318.
- Strathern, Marilyn (1996): Potential Property: Intellectual Rights and Property in Persons. *Social Anthropology* 4(1): 17–32.
- Strathern, Marilyn (1999): *Property, Substance and Effect: Anthropological Essays on Persons and Things*. London: Athlone.
- Thomas, Nicholas (1991): *Entangled Objects: Exchange, Material Culture and Colonialism in the Pacific*. Cambridge: Harvard University Press.
- Thomas, Nicholas (1994): *Colonialism's Culture. Anthropology, Travel and Government*. Princeton: Princeton University Press.
- Thomas, Nicholas (1999): *Possessions: Indigenous Art, Colonial Culture*. New York: Thames and Hudson.
- Thomas, Nicholas–Bronwen Douglas–Anna Cole (szerk.) (2005): *Tattoo: Bodies, Art, and Exchange in the Pacific and the West – History of Tatoing*. Durham: Duke University Press.
- Thornton, Sarah (1995): *Club Cultures: Music, Media and Subcultural Capital*. Cambridge: Polity.
- Tilley, Christopher (2006): Objectification. In *Handbook of Material Culture*. Christopher Tilley–Webb Keane–Susanne Küchler–Michael Rowlands–Patricia Spyer (szerk.). London: Sage, 60–73.
- Tilley, Christopher–Webb Keane–Susanne Küchler–Michael Rowlands–Patricia Spyer (szerk.). (2006): *Handbook of Material Culture*. London: Sage.
- Turgeon, Laurier (1997): The Tale of the Kettle: Odyssey of an Intercultural Object. *Ethnohistory* 44(1): 1–29.
- Velthuis, Olav (2003): Symbolic Meanings of Prices: Constructing the Value of Contemporary Art in Amsterdam and New York Galleries. *Theory and Society* 32(2): 181–216.
- Velthuis, Olav (2005): *Talking Prices. Symbolic Meanings of Prices on the Market for Contemporary Art*. Princeton: Princeton University Press.
- Waldby, Catherine–Robert Mitchell (2006): *Tissue Economies: Blood, Organs, and Cell Lines in Late Capitalism*. Durham: Duke University Press.
- Wang, Ning (1999): Rethinking Authenticity in Tourism Experience. *Annals of Tourism Research* 26(2): 349–370.
- Wherry, Frederick F. (2006): The Social Sources of Authenticity in Global Handicraft Markets. Evidence from Northern Thailand. *Journal of Consumer Culture* 6(1): 5–32.
- Wilhelm Gábor (2006): Az anyagi kultúra és a háló. *Tabula* 9(2): 294–305.
- Wilk, Richard (1995): Learning to Be Local in Belize: Global Systems of Common Difference. In *Worlds Apart: Modernity Through the Prism of the Local*. Daniel Miller (szerk.). London: Routledge, 110–133.
- Wilkinson, Steph (2003): *Bodies for Sale: Ethics and Exploitation in the Human Body Trade*. London: Routledge.
- Woodward, Ian (2007): *Understanding Material Culture*. London: Sage.
- Wulff, Helena (1998): *Ballet across Borders: Career and Culture in the World of Dancers*. Oxford: Berg.